

הנחת תפילין של יד

<p>Highest point for Tefillin</p> <p>Lowest point for Tefillin</p> <p>Midpoint of bone length</p>	<p>לכתחילה יש לדאוג שהתפילין תהיינה באזור ב' (באזור התפוח, מתחת לחצי הזרוע; שו"ע ורמ"א). בדיעבד או בשעת הדחק ניתן להניח את התפילין באזור ג' (ולסמוך על הגר"א שמכשיר את כל האזור התפוח). בכל מקרה אין להניח את התפילין באזורים א' או ד'.</p>
	<p>Shulchan Aruch Ramah</p> <p>Lowest Point</p> <p>Midpoint of the Humerus Bone</p>

הנחת תפילין של ראש

<p>Center of Skull</p> <p>Base of Skull</p>	<p>End of Soft Spot</p> <p>Hairline</p>	<p>End of Soft Spot</p>
<p>בדיקת התפילה ברוחב הראש</p>	<p>Furthest point forward! No part of the Tefillin may pass this point!</p> <p>Furthest point back- No part of the Tefillin may pass this point!</p> <p>(1) (2) (3)</p> <p>The Keshet (knot) should be on the bone at the bottom of the skull; which normally corresponds to the height of the eyes.</p>	<p>מקום ההנחה בגובה הראש</p>
<p>בדיקת התפילה בגובה הראש</p>	<p>מקום ההנחה ברוחב הראש</p>	
<p>בדיקת הקשר בגובה העורף</p>	<p>מקום קשר של הראש</p>	

המרפק והקיבורת

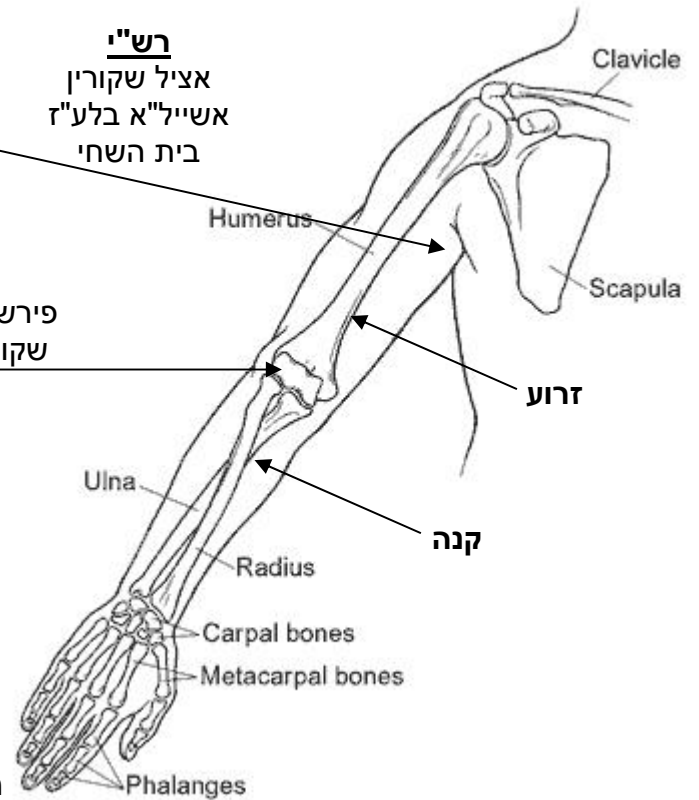
קיבורת
פירש בקונטרס בדרו"ן
לשון קבוצת בשר
ואור"ת דהוא גובה הבשר
שבזרוע שבין בית השחי
למרפק שקורין קודא

לא כדברי המפרשים
גובה בשר שבאותו עצם
שבין היד למרפק

רש"י
אציל שקורין
אשייל"א בלע"ז
בית השחי

תוס'
פירש ר"י דהוא
שקורין קוד"א

מסוף הקיבורת עד בית השחי
אסור להניח תפילין לכו"ע

מחצי הזרוע עד סוף הקיבורת
עדיין מקום תפילין (קיבורת) להגר"א

מתחילת הקיבורת עד חצי עצם הזרוע
עיקר מקום הנחת תפילין (קיבורת)
לשו"ע ורמ"א ע"פ הסמ"ק והשמושא רבה
וגם לשו"ע הרב שמקומו כנגד הלב

בין המרפק (הקוד"א) והקיבורת
מקום כשתי אצבעות
אסור להניח תפילין לכו"ע

תלמוד בבלי מסכת עירובין דף צה עמוד ב

...אמר רב שמואל בר רב יצחק: מקום יש בראש להניח בו שתי תפילין. - הניחא דראש, דיד מאי איכא למימר? כדרב הונא; דאמר רב הונא: פעמים שאדם בא מן השדה וחבילתו על ראשו, ומסלקן מראשו וקושרן בזרועו. - אימר דאמר רב הונא שלא ינהג בהן דרך בזיון, ראוי מי אמר? - אלא כדאמר רב שמואל בר רב יצחק: מקום יש בראש שראוי להניח בו שתי תפילין. הכא נמי: מקום יש ביד שראוי להניח בו שתי תפילין. תנא דבי מנשה: +דברים ו'+ על ירך - זו קיבורת, בין עיניך - זו קדקד. היכא? אמרי דבי רבי ינאי: מקום שמוחו של תינוק רופס.

רש"י מסכת עירובין דף צה עמוד ב

קיבורת - אבר אמצעי שבזרוע, ובלעז רבדי"ן +השריר שבזרוע+.
רופף - רך, ובלעז פונטינ"א +המקום הרך בגלגלתו של תינוק+.

תוספות מסכת עירובין דף צה עמוד ב

מקום יש בראש שראוי להניח בו ב' תפילין - מסופק היה ר"י איזה שיעור יש ברוחב תפילין דיש עושין גדולים מחבריהם ויש שעושין אותם קטנים ביותר ומדקאמר מקום יש בראש להניח ב' תפילין משמע דשיעור רחבו שיתמלא מקום השנים ואור"י דמצא במדרש דשיעורן כב' אצבעות וסמך לדבר דציץ רוחבו ב' אצבעות כדאמר בפ' קמא דסוכה (ד' ה.) ואמרי' בפ"ק דערכין (דף ג:) שערו היה נראה בין ציץ למצנפת ששם מניח תפילין ודומה דציץ היה במקום הראוי להניח תפילין אף על גב דגבי ציץ כתיב (שמות כח) מצחו ומתרגמינן בין עינוהי גבי תפילין נמי כתיב (דברים יא) בין עיניכם ודרשינן בגובה שבראש.

ידך זו קיבורת - הוא קבוצת בשר שבזרוע שבין המרפק שקורין קודא בלע"ז ובין הכתף וקיבורת כמו קיבורת דאהיני ולא כמו שמפרש קיבורת הוא קביצת בשר שבין פיסת היד למרפק סמוך למרפק דבכל מקום משמע דתפילין הן בזרוע ובמסכת אהלות (פ"א משנה ח) משמע דזרוע הוא בין המרפק ולכתף דקאמר שלשים בפיסת יד כו' שנים בקנה ושנים במרפק אחד בזרוע וארבע בכתף ובהקומץ רבה (מנחות ד' לז:) נמי אמרי' דבעינן שתהא שימה כנגד הלב.

תלמוד בבלי מסכת מנחות דף לז עמוד א

ר' נתן אומר: אינו צריך, הרי הוא אומר: +דברים ו' וקשרתם וכתבתם, מה כתיבה בימין אף קשירה בימין, וכיון דקשירה בימין, הנחה בשמאל היא. ור' יוסי החורם, הנחה דבשמאל מנא ליה? נפקא ליה מהיכא דנפקא ליה לר' נתן. רב אשי אמר: מידכה, כתיב בה"י, כהה. א"ל ר' אבא לרב אשי, ואימא: ידך שבכח! א"ל: מי כתיב בחי"ת? כתנאי: ידכה בה"י - זו שמאל; אחרים אומרים: ידך - לרבות את הגידים. תניא אידך: אין לו זרוע - פטור מן התפילין; אחרים אומר: ידכה - לרבות את הגידים. ת"ר: אטר מניח תפילין בימינו שהוא שמאלו. והתניא: מניח בשמאלו שהוא שמאלו של כל אדם! אמר אביי: כי תניא ההיא, בשולט בשתי ידיו. תנא דבי מנשה: על ידך - זו קיבורת, בין עיניך - זו קדקד. היכא? אמרי דבי רבי ינאי: מקום שמוחו של תינוק רופס... אמר מר: ידך - זו קיבורת. מנלן? דת"ר: +שמות י"ג+ על ידך - זו גובה שביד; אתה אומר: זו גובה שביד, או אינו אלא על ידך ממש? אמרה תורה: הנח תפילין ביד והנח תפילין בראש, מה להלן בגובה שבראש, אף כאן בגובה שביד; רבי אליעזר אומר: אינו צריך, הרי הוא אומר: +שמות י"ג+ והיה לך לאות, לך לאות - ולא לאחרים לאות; ר' יצחק אומר: אינו צריך הרי הוא אומר: +דברים י"א+ ושמתם את דברי אלה על לבבכם... וקשרתם, שתהא שימה כנגד הלב. ר' חייא ורב אחא בריה דרב אויא מכיון ומנח ליה להדי ליביה. רב אשי הוה יתיב קמיה דאמימר, הוה ציריא בידיה וקא מתחזיין תפילין, אמר ליה, לא סבר לה מר: לך לאות - ולא לאחרים לאות? אמר ליה: במקום לך לאות איתמר. גובה שבראש מנלן? דת"ר: בין עיניך - זו גובה שבראש; אתה אומר: זו גובה שבראש, או אינו אלא בין עיניך ממש? נאמר כאן בין עיניך ונאמר להלן +דברים יד+ לא תשימו קרחה בין עיניכם למת, מה להלן בגובה שבראש מקום שעושה קרחה, אף כאן בגובה של ראש מקום שעושה קרחה; ר' יהודה אומר: אינו צריך, אמרה תורה: הנח תפילין ביד הנח תפילין בראש, מה להלן במקום הראוי ליטמא בנגע אחד, אף כאן במקום הראוי ליטמא בנגע אחד, לאפוקי בין עיניך דאיכא בשר ושער, דאיכא שער לבן ואיכא נמי שער צהוב.

רש"י מסכת מנחות דף לז עמוד א

ימין של אטר - הויה שמאל לדידיה הואיל ורוב כחו בשמאלו.
קבורת - בדור"ן. היכא - אקדקוד קאי. רופס - רך כשהוא קטן בן שנה.

תלמוד בבלי מסכת מנחות דף לה עמוד ב

+דברים כ"ח+ וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך. תניא, ר"א הגדול אומר: אלו תפילין שבראש. +שמות ל"ג+ והסרותי את כפי וראית את אחורי - אמר רב חנא בר ביזנא אמר ר"ש חסידא: מלמד שהראה לו הקדוש ברוך הוא למשה קשר של תפילין. אמר רב יהודה: קשר של תפילין צריך שיהא למעלה, כדי שיהו ישראל למעלה ולא למטה: וצריך שיהא כלפי פנים, כדי שיהו ישראל לפנים ולא לאחור...

רש"י מסכת מנחות דף לה עמוד ב

קשר של תפילין - מאחורי העורף והקב"ה מניח תפילין כדאמר לעיל דמשום תפילין ש"ר = של ראש = יראו העובדי כוכבים כדכתיב ויראו ממך. למעלה - בגובה הראש ולא למטה בצואר.
כלפי פנים - ממול עורף ולא בצידי הראש ל"א כלפי פנים שיהא הקשר מבפנים והנוי של דל"ת מבחוץ כדא' ונוייהן לבר.

הלכות קטנות לרא"ש (מנחות) הלכות תפילין

סימן יב

א"ר יעקב אמר רב [יהודה] קשר של תפילין צריך שיהא למעלה ולא למטה וצריך שיהא כלפי פנים כדי שיהיו ישראל לפנים ולא לאחור. שיהא למעלה בגובה הראש ולא למטה בצואר. כלפי פנים פירש"י ממול עורף ולא בצידי הראש. לישנא אחרינא שיהא הקשר מבפנים והדל"ת נראה מבחוץ. כדאמר לעיל ונוייהן לבר. ופ"י קמא עיקר כי הדל"ת הוא הקשר. ורב עמרם ז"ל כתב קשר של תפילין צריך שיהא למעלה בתפילין של יד קאי דכתיב ושמתם שיהא שימה כנגד הלב. מאי עביד ליה מניחו בגובה שבזרועו כדתנ"י (לקמן ס"י יח) רבי מנשיא על ידכה זו קיבורת וקושר למטה מן התפילין ואין מורידין למטה הרבה ומרחיק הקשר מן מעברתא של תפילין שיעור מה שמכניס רצועה לתוכו ואי קיים ליה דרבי יעקב דאמר צריך שיהא קשר למעלה והיא לפני זרועו וכנגד לבו. ואקיים ליה כלפי פנים כדי שיהו ישראל לפנים. ואיקיים ליה דר' יצחק צריך שתהא שימה כנגד הלב ודרבי חייא בריה דרב אויא דמנח להו להדי ליביה. כוונת הגאון כשישים התפילין בגובה זרועו יטה אותן מעט כלפי פנים דהיינו לצד ימין כדי שיכוף זרועו למטה שיהו התפילין כנגד לבו:

סימן יט

יט [שם] אמר מר בין עיניך זה קדקד מה"מ דת"ר בין עיניך בגובה של ראש או אינו אלא בין עיניך ממש. נאמר כאן בין עיניך ונאמר להלן לא תשימו קרחה בין עיניכם מה להלן בגובה של ראש במקום שעושה קרחה אף כאן בגובה של ראש. רבי יהודה אומר א"צ אמרה תורה הנח תפילין ביד והנח תפילין בראש מה להלן במקום הראוי ליטמא בנגע אחד אף כאן. לאפוקי בין עיניך דאיכא בשר ושער לבן ואיכא נמי שער צהוב והא דאמר לעיל במקום שמוחו של תינוק רופס לאו דוקא קאמר שיניח במקום המוח ולא יותר אלא מקום הנחת תפילין מתחיל ממקום שמתחיל השער דהיינו ממקום שעושה קרחה ומיטמא בנגע אחד ועד מקום שמוחו של תינוק רופס נמשך מקום הנחת. והיינו דקאמר (בעירוין דף צה ב) מקום יש בראש להניח ב' תפילין והא דאמר לעיל מקום שמוחו של תינוק רופס ה"ק עד מקום שמוחו כו' כן מוכח בירושלמי פרק המוצא תפילין דקאמר התם על מקום הנחת תפילין שיעור לומר עד מקום שגבהו של הראש (מחזיק וכמה) הוא מחזיק (מעטה) שתיים. אמר ר' זריקא אסבראי רב המנונא עד מקום שמוחו של תינוק רופס משמע שמתחיל בהתחלת השער הסמוך למצח ומחזיק עד גובה של ראש:

רמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ד

הלכה א

היכן מניחין תפילין של ראש מניחין אותן על הקדקד שהוא סוף השיער שכנגד הפנים והוא המקום שמוחו של תינוק רופס בו, וצריך לכוין אותם באמצע כדי שיהיו בין העינים, ויהיה הקשר בגובה העורף א שהוא סוף הגולגולת.

הלכה ב

ושל יד קושר אותה על שמאלו * על הקיבורת והוא הבשר התופח שבמרפק שבין פרק הכתף ובין פרק הזרוע שנמצא כשהוא מדבק מרפקו לצלעיו תהיה תפלה כנגד לבו ונמצא מקיים והיו הדברים האלה על לבבך.

הלכה ג

המניח תפלה של יד על פס ידו או של ראש על מצחו הרי זה דרך צדוקים, העושה תפלתו עגולה כאגוז אין בה מצוה כלל, איטר מניח תפילין בימינו שהוא שמאל שלו, * ואם היה שולט בשתי ידיו מניח אותה בשמאלו שהוא שמאל כל אדם, ומקום קשירת התפילין ומקום הנחתן מפי השמועה למדום.

הגהות מיימוניות הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ד הלכה ג

* [לשון הטור סי' כ"ז דוקא כשעושה כל מלאכתו בשמאלו אבל אם הוא כותב בימינו אף על גב ששאר מלאכתו בשמאל דינו כשאר כל אדם]:

טור אורח חיים הלכות תפילין סימן כז

מקום הנחתן של יד בזרוע שמאל בגובה הבשר שבפרק שבין הקנה לכתף ויטה אותה מעט לצד ימין בענין שכשיכוף זרועו למטה יהיו כנגד לבו ולא יהא דבר חוצץ ביניהם לבשרו ואטר יד ימינו מניח בשמאלו שהוא ימין של כל אדם ופי' הרב ר' יחיאל מפרי"ז דוקא כשעושה כל מלאכתו בשמאלו אבל אם הוא כותב בימינו אף על פי ששאר מלאכתו בשמאלו דינו כשאר כל אדם ושולט בב' ידיו מניח בשמאל כל אדם והרצועה יכרוך אותה סביב זרועו עד שיגיע לאצבע האמצעי וכורכה סביבו שלש פעמים ומקום תפילין של ראש מהתחלת עיקרי השער במצחו עד סוף המקום שמוחו של תינוק רופס והוא כל גובה הראש וצריך שיהא הקשר מאחורי הראש למעלה בעורף ולא למטה בצואר ושיהא מול עורף ממש מכוון באמצע הראש ולא שיטה לצד הפנים לכאן או לכאן וצריך שיהא נוי שהוא המקום שנראה כעין דל"ת לצד חוץ ולא לצד הראש וגם הרצועות שסובבות סביב ראשו צריך ליזהר שלא יתהפכו כדי שיהא נוייהן לבר דהיינו הלבן כלפי השער שהוא חלק יותר וצבוע שחור ניכר מבחוץ וישלשל הרצועות שיהו תלויין לפניו ויגיעו של ימין עד הטיבור ושל שמאל עד החזה וי"א של צד ימין עד המילה ושל שמאל עד הטיבור ושיעור רחבן באורך שעורה ואם פחת או הוסיף אינו מעכב:

בית יוסף אורח חיים סימן כז

א מקום הנחתן של יד בזרוע שמאל. בסוף פרק הקומץ (לו): ת"ר ידך זו שמאל ומייתי לה מדכתיב (ישעיה מח יג) אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים ורבי נתן יליף לה מקרא אחריו: ומ"ש בגובה הבשר שבין הקנה לכתף. גם זה שם (לז). על ידך זו קיבורת וכתבו התוספות (ד"ה קיבורת) והרא"ש (תפילין סי' יח) קיבורת לשון קיבוץ בשר כמו קיבורא דאהיני ויש שהיו אומרים (שם) דהא דאמרין בגמרא (שם לז): דבגובה של יד הוא מקום הנחת תפילין היינו גובה בשר הסמוך ליד והוא בין היד והמרפק הנקרא קוד"א ובספר התרומה (סי' ריג ד"ה משפט באיזה) כתוב שיש שמניחים אותן במקום ההוא ור"ת אומר דעל כרחך הוא גובה הבשר שבזרוע שהוא בין הכתף והמרפק הנקרא קוד"א דהא משמע בכל דוכתא שמצות תפילין בזרוע ואותו עצם שבין יד לקוד"א אינו קרוי זרוע אלא קנה ועוד הביא כמה ראיות והסכימו כל הפוסקים לדבריו והרמב"ם (תפילין פ"ד ה"ב) אף על פי שהוא קורא לעצם שבין יד לקוד"א זרוע ולעצם הסמוך לכתף קורא מרפק מכל מקום לענין הנחת תפילין דעתו כדעת ר"ת שכן כתב ושל יד קושר אותה על שמאלו על הקיבורת והוא הבשר התופח שבמרפק שבין פרק הכתף ובין פרק הזרוע: כתוב בסמ"ק (סי' קנג יג.) וצריך להניחם במקום גבוה של זרוע וזהו בעצם שבין האציל שקורין קובד"ו ובין השחי שקורין שובק"ו וכתוב בהגהה (אות ב) על זה ומיהו אין כולו כשר להניח כי אם חצי הזרוע של צד הקובד"ו כדאיתא בשימושא רבא פלג זרוע: [בדק הבית] ואין לסמוך על זה להכשיר להניח בו תפילין בכל חצי הזרוע כי אם במקום התופח כלשון הרמב"ם ורבינו שהוא כלשון הגמרא זו קיבורת [עד כאן]: גרסינן בגמרא שם (לז): על ידך זו גובה שביד או אינו אלא על יד ממש אמרה תורה הנח תפילין ביד והנח תפילין בראש מה להלן בגובה שבראש אף כאן בגובה שביד רבי אליעזר אומר אינו צריך הרי הוא אומר והיה לך לאות לך לאות ולא לאחרים לאות ופירש רש"י ולא לאחרים לאות. שלא יראו החוצה ואי בכף מתחזי לכולי עלמא: רב אשי הוה יתיב קמיה דאמימר הוה ציריא בידיה וקא מתחזיין תפילי א"ל לא סבר לה מר לך לאות ולא לאחרים לאות א"ל במקום לך לאות איתמר. ופירש רש"י הוה ציריא בידיה. מכה היתה לו אצל הקיבורת ונקרע חלוקו שם כדי שלא תדחק המכה והיו נראים התפילין דרך הקריעה: במקום לך לאות איתמר. מקום שברוב בני אדם אין נראה לאחרים דהיינו קיבורת ולעולם אם נקרע שרי. וכתבו זה סמ"ג (עשין כב קה): וסמ"ק (שם):

ויטה אותם מעט לצד ימין וכו'. (שם) רבי חייא בר אבין מכין ומנח ליה להדי ליביה וכתב הרמב"ם (תפילין פ"ד ה"ב) שכשעושה כך נמצא מקיים והיו הדברים האלה על לבבך (דברים ו):

ב (א) גרסינן בגמרא (לה): שקשר של תפילין צריך להיות כלפי פנים ופירש בנמוקי יוסף (הל' תפילין ח. ד"ה קשר) דבשל יד מיירי שלא יהא הקשר מבחוץ לסוף הזרוע אלא מבפנים שהוא כנגד הלב ושאר מפרשים פירשו דבשל ראש מיירי ויתבאר בסימן זה בסייעתא דשמיא. ומהר"י אבוהב כתב דהא דאמרין בגמרא קשר של תפילין צריך שיהא למעלה ולא למטה לפנים ולא לאחור פירש רבינו האי בתפילין של יד ונראה ממה שכתב העיטור (הל' תפילין ח"ד נט ע"ג) בשמו שגם לסברא זו הקשר יהיה לצד ימין והתפילה יהיה למעלה ולא בא לומר אלא שלא יעשה המעברתא כל כך גדולה שיטה

הרבה למטה כשיקשור התפלה אלא שלא תהיה גדולה אלא כדי שתכנס בה הרצועה ואז יהיה הקשר סמוך לתפלה ויהיה הקשר והתפילין בגובה אבל בעל המאור כתב וצריך שיהא הקשר מלמעלה ולמטה ממנו מעט בעיגול הזרוע תהיה התפלה ששם לב האדם הנה נראה מזה שצריך שיהיה הקשר למעלה לצד שמאל והתפילה למטה לצד ימין ובעל העיטור (שם) כתב עוד דבמנהגא תליא מילתא וכתב שנהגו שיהא הקשר נוטה מעט לצד ימין עכ"ל והרב מהר"י נ' חביב ז"ל כתב שני המנהגים האלו ראיתי בעיני וכל אחד מהם בנוי על יסוד שוה לשניהם והוא שלעולם עושים קשר של יד בקצה האחד של הרצועה ואח"כ התפלה ברצועה ועל יסוד זה יש המנהגים יש שמכניסים התפלה ומתחילין בקצה האחר של הרצועה ומעביר במעברתא של תפלה כל הרצועה עד שמגיע לקשר אשר הוא בסוף האחר ואז תשאר התפלה למטה והקשר למעלה רצוני לומר שהתפלה היא יותר פנימית וקרובה ללב מהקשר את זה ראיתי בימי חרפי אחר כך ראיתי מנהג אחר גם הוא בנוי על היסוד הנזכר אבל אינם עושים כמנהג הראשון להכניס ראשונה בתפלה קצה הרצועה האחר שאין בו קשר רק עושים באופן שלעולם ישאר הקשר יותר תחתון וקרוב אל הלב מהתפלה ולעשות זה מדקדקין שלא להכניס הרצועה תוך המעברתא כשיתחילו להכניס ראשונה קצה הרצועה האחר שאין בו קשר רק מכניסים כפל הרצועה הנמשך אחר עשיית הקשר תוך המעברתא ונשאר הקשר והיו"ד אשר בו למטה מהתפלה אבל כניסת הרצועה תוך כפל הקשר תבוא למעלה מהתפלה וזה נראה לעין המנהג הזה ראיתי נוהגים כותבי תפילין מדקדקים ושמעתי שהיו נוהגים כן במאמר הארי הגדול הרב ר' יצחק די ליאון ז"ל וכן נוהגים עתה ואין ספק שהיה מדקדק בזה כדי לקיים דברי הגאון כמו שכתובים למעלה עכ"ל ובסוף דבריו כתב עוד כי זה המנהג השני הוא הנכון:

ו ואטר יד ימינו מניח בשמאלו שהוא ימין כל אדם. בסוף פרק הקומץ (לז.) ת"ר אטר מניח תפילין בימינו שהוא שמאלו ופירש רש"י ימין של אטר הוא שמאל לדידיה הואיל ורוב כחו בשמאלו והתניא מניח בשמאלו שהוא שמאל כל אדם אמר אביי כי תניא ההיא בשולט בשתי ידיו וכתב הרא"ש (הל' תפילין סי' יח) דדרשינן וקשרתם וכתבתם מה כתיבה בימין אף קשירה בימין ואדם הכותב בשמאל ושאר רוב מעשיו עושה בימין או כותב בימין ושאר רוב מעשיו עושה בשמאל כתב בעל התרומה (סי' ריג סדר הנחת תפילין) זה הכלל יניח תפילין ביד תשת כח כרב אשי (מנחות לז.) דדריש ידכה יד כהה ולא אזלינן בתר כתיבה עכ"ל וכן נראה שהוא מסקנת המרדכי (הל' תפילין יג ע"ג) ובהרגיל עצמו לעשות שום דבר ביד שמאל כתב (שם) דלא הוי הרגלתו כלום למיקרי אטר אלא א"כ נולד כן מדלא מוקי מתניתין דפרק הבונה (שבת קג.) כשהרגיל עצמו לכתוב בשמאל ויש לדחות היינו הך דמשני בשולט בשתי ידיו ומיהו נראה לר"ץ דבעיקר כח תליא מילתא ע"כ ובסמ"ק (סי' קנג יד.) כתוב ואדם השולט בשתי ידיו מניח ביד שמאלו כדרך כל אדם אבל השולט בשמאלו בכל דבר מניח תפילין בימינו אבל אם הוא שולט גם בימינו בכתיבה הוי כמו שולט בשתי ידיו ומניח בשמאל וכתוב על זה בהגהה (אות ח) ולכך היה אומר מורי ה"ר יחיאל דאדם שהוא אטר יד ימינו שרגיל לכתוב גם בימין אז יניח בשמאל עצמו דעיקר תלוי בכתיבה כדאמרינן מה כתיבה בימין אף קשירה בימין וכשהוא מניח אותם בשמאל הוא קושרן ומהדקן ביד ימינו עכ"ל ונכתבה הגהה זו בהגהות מיימון (דפוס קושטא פ"ד ה"ג) ואף ע"פ שהרא"ש נראה שסובר כבעל התרומה רבינו נראה לו יותר דברי רבינו יחיאל:

ט ומקום תפילין של ראש מהתחלת עיקרי השער במצחו וכו'. בסוף פרק הקומץ (לז.) בין עיניך זה קדקוד היכא אמרי דבי רבי ינאי מקום שמוחו של תינוק רופס ובתר הכי (שם ע"ב) בעינן גובה שבראש מנא לן דת"ר בין עיניך בגובה של ראש אתה אומר בגובה של ראש או אינו אלא בין עיניך ממש נאמר כאן בין עיניכם ונאמר להלן בין עיניכם למת מה להלן בגובה של ראש מקום שעושה קרחה אף כאן בגובה של ראש מקום שעושה קרחה וכתב הרא"ש (הל' תפילין סי' יט) על זה והא דאמרינן לעיל במקום שמוחו של תינוק רופס לאו דוקא קאמר שיניח במקום המוח ולא יותר אלא מקום הנחת תפילין ממקום שמתחיל השער דהיינו מקום שעושה קרחה ועד מקום שמוחו של תינוק רופס נמשך מקום הנחתן והיינו דאמרינן (עירובין צה:) מקום יש בראש להניח בו שתי תפילין והא דקאמר לעיל מקום שמוחו של תינוק רופס הכי קאמר עד מקום שמוחו וכו' וכן מוכח בירושלמי דהמוצא תפילין (ה"א) וכן כתב המרדכי (הל' תפילין יג ע"ג) וכן כתוב בספר התרומה (סי' ריג) אבל הרמב"ם (תפילין פ"ד ה"א) כתב מניחין אותן על הקדקוד שהוא סוף השער שכנגד הפנים והוא המקום שמוחו של תינוק רופס בו נראה שהוא סובר שבמקום עיקרי השער רופס מוחו של תינוק והא דאמרו מקום יש בראש להניח שתי תפילין אפשר דלא זה על זה קאמר אלא סמוכים זה אצל זה ברוחב הראש שכנגד בין העינים אי נמי זה על זה ומקום הנחת שתי תפילין מוח התינוק רופס וזה נראה יותר כי היכי דלא נשויה חולק בהדי הרא"ש וספר התרומה בענין דינא:

י - יא וצריך שיהא הקשר מאחורי הראש וכו'. בסוף פרק הקומץ (לה:) אמר רב יהודה קשר של תפילין צריך שיהא למעלה ופירש רש"י למעלה בגובה הראש ולא למטה בצואר וזה לשון הרמב"ם (שם) ויהיה הקשר בגובה העורף שהוא סוף הגולגולת:

ושיהא מול עורף ממש מכוון באמצע הראש וכו'. גם זה שם וצריך שיהא כלפי פנים ופירש רש"י ממול עורף ולא בצידי הראש וכן כתב הרא"ש (סי' יב) וכתב האגור (סי' עו) ורבינו אליקים פירש שלא יהא מכוון כנגד העורף אלא מצדד לצד אחד ולא נהגו כן עכ"ל: וכתב הרמב"ם ז"ל (פ"ד ה"א) צריך לכיון אותם באמצע כדי שיהיו בין העינים ונראה שטעמו מהא דאמרינן צריך שיהא כלפי פנים וכדפירש רש"י והרא"ש ז"ל דכיון דהקשר ממול עורף ממילא הקציצה היא בין העינים ובלאו הכי צריך לעשות כן לקיים קרא דכתיב והיו לטוטפות בין עיניך:

וצריך שיהא נוי שהוא המקום שנראה כעין דלי"ת לצד חוץ וכו'. שם ונוייהן לבר ופירש רש"י הצד של הקשר שנראה בו הדלי"ת יהא נראה מבחוץ לשון אחר נוייהם של רצועות שהם חלקות מצד אחד וצבועות שחורות והוא נוייהם וראיה לדבר מדאמרינן איתהפכא ליה רצועה דתפילין אמר ליה לא סבר לה מר ונוייהם לבר וכתב הרא"ש (סי' יב) על זה ומיהו גם על הקשר קאי כדמוכח בפרק המוצא תפילין (עירובין צז.) וכן פירש בערוך וכן כתב המרדכי (שם יב.) וכתב עוד אי קאי ארצועות

של ראש כל שכן אקשר של יד ועוד דלא אשכחן חילוק בין של ראש לשל יד ואין בידי להקל וטוב להחמיר עכ"ל: גרסינן בפרק ואלו מגלחין (מועד קטן כה). דרב הונא איתהפכא ליה רצועה דתפילין ויתיב עלה ארבעין תעניתא ובהלכות תפילין כתב הרא"ש (שם) וזה לשון תשובת גאון רצועה דרב הונא איתהפכא ויתיב ארבעין יומין בתענית בשל יד או בשל ראש הכי גמירנא מרבוותא דשל ראש היתה ורב הונא דיתיב בתעניתא לאו משום דחובה הוה תשובה אחרת מאן דאפיך רצועה של ראש או של יד מיחייב למיתב בתעניתא דפושע הוא וצריך תענית אבל לחייבו ארבעים תעניות כרב הונא לא ומרוב חסידות הוא דעבד עכ"ל ורבינו נראה שסובר כדברי התשובה הראשונה ולפיכך לא כתב שיזהר שלא יתהפכו הרצועות אלא בשל ראש אבל הרמב"ם כתב בפרק ג' (הי"ט) ולעולם יזהר להיות פני הרצועה למעלה בעת שקושר אותם על ידו ועל ראשו וכתב מהר"י אבוהב ז"ל דלישנא דהרמב"ם דייק דלא קפדינן אלא שלא תתהפך הרצועה בשעת הנחה אבל אם הניחה כתקנה ואח"כ נתהפכה אינו נקרא פושע עכ"ל ונראה לי שאין זה דקדוק דכל שמניחה כתקנה אינה עשויה להתהפך מעצמה:

ב"ח אורח חיים סימן כז

ב ואטר יד וכו' ופירש ה"ר יחיאל וכו'. איכא למידק בלישניה דהוה ליה למימר אבל אם אינו עושה כל מלאכתו בשמאלו וכו' דומיא דרישא וצריך לומר דה"ר יחיאל סבירא ליה דאע"פ שאינו עושה כי אם רוב מלאכתו בשמאלו ובכלל הרוב גם הכתיבה אפילו הכי מניח בשמאלו שהוא ימין כל אדם אלא דכשכותב בימין אף על פי ששאר כל מלאכתו בשמאל דינו כשאר כל אדם והיינו טעמא דדרשינן וקשרתם מה כתובה בימין אף קשירה בימין ונמצא דההנחה תהא בשמאל והיינו דקאמר ה"ר יחיאל ברישא דוקא כשעושה כל מלאכתו בשמאלו כלומר גם הכתיבה עושה בשמאלו לאפוקי בכותב בימין והא דלא קאמר ברישא דוקא כשכותב בשמאלו היינו משום דאפילו בכותב בשמאלו אם שאר מלאכתו בימין אינו מניח בימין כל אדם דידכה כתיב יד כהה דתרווייהו בעינן שהימין תהא כהה והכתיבה תהא בשמאל כל אדם אז מניח בימין כל אדם דאע"פ שעושה קצת מלאכה בימין כל אדם מכל מקום כיון שרוב מלאכתו בשמאל א"כ יד ימין היא כהה מה שאין כן בכותב בימין דאע"פ דכהה היא גלי קרא דכשהכתיבה בימין גם הקשירה בימין וההנחה בשמאל ולפי זה לא סבירא ליה לה"ר יחיאל הכלל שהניח בספר התרומה דיניח תפילין ביד כהה וכשכותב בימין ועושה שאר מלאכתו בשמאל דמניח בימין כל אדם דליתא ואף על פי שהרא"ש הביא דברי ספר התרומה בלבד ונראה שסובר כמותו רבינו נראה לו יותר דברי ה"ר יחיאל כן כתב ב"י ומיהו בשלחן ערוך (י"ו) כתב שני הסברות ולא הכריע אבל לפע"ד נראה כיון שה"ר יחיאל ראה דברי ספר התרומה וחלק עליו יש לנו לתפוס דעת ה"ר יחיאל ואף על פי שהרא"ש תופס דברי ספר התרומה אפשר שלא ראה דברי ה"ר יחיאל ועוד שהלא רבינו ראה דברי כולם וכתב דברי ה"ר יחיאל לבדו אלמא דהכי עיקר גם בהגהת שלחן ערוך (שם) כתב דהכי נהוג. מיהו מה שנראה מלשון השלחן ערוך שכתב ויש אומרים שהיד שכותב בה היא חשובה ימין לענין זה ומניח תפילין ביד שכנגדה עכ"ל דמשמע דאם כותב בשמאל ועושה שאר כל מלאכתו בימין דמניח בימין כל אדם נראה דליתא אלא כדפירשתי דלה"ר יחיאל דוקא בכותב בימין הוא דחשובה ימין אף על פי שעושה שאר כל מלאכתו בשמאל אבל איפכא לא דאפילו כותב בשמאל אם עושה שאר כל מלאכתו בימין מניח בשמאל כל אדם ודוק:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילין סימן כז

סעיף א

מקום הנחתן של יד <א> בזרוע (א) [א] שמאל, * (ב) בבשר התפוח שבעצם שבין א (ג) <ב> הקובד"ו ובית השחי, ויטה התפלה מעט לצד הגוף בענין שכשיכוף זרועו למטה יהיו כנגד לבו, ונמצא מקיים והיו הדברים האלה על לבבך (דברים ו, 1). (הגה: וצריך להניח * (ד) ב בראש העצם הסמוך [ג] לקובד"ו, אבל לא בחצי העצם שסמוך לשחי (סמ"ק). (ג גידים * (ה) שאין לו יד [ד] רק זרוע, * יניח * (ו) בלא ברכה) (תוספות פרק הקומץ כתבו דגידים חייב ובא"ז כתב דפטור).

סעיף ב

* (ז) המנהג הנכון (ח) שיהא היו"ד של קשר תפלה של יד לצד הלב, והתפלה (ט) עליו לצד חוץ. * (י) יש ליזהר שלא תזוז [ה] יו"ד של הקשר (יא) מהתפלה.

סעיף ג

* המנהג הנכון לתקן שהמעברתא שבה הרצועה עוברת תהא מונחת לצד הכתף, (יב) והקציצה לצד היד.

סעיף ו

* (כא) ט ואטר יד ימינו, אם עושה (כג) כל מלאכתו בשמאלו, * (כד) מניח בשמאלו שהוא ימין של [יא] כל אדם. ואם (כה) שולט בשתי ידיו, מניח בשמאל כל אדם. ואם כותב בימין, ושאר כל מעשיו עושה בשמאלו, או כותב בשמאל ושאר כל מעשיו עושה בימין, י"א שיניח תפילין ביד (כו) שתש כח, דבעינן יד כהה, * וי"א י <ז> שהיד שכותב בה היא (כז) חשובה ימין לענין זה ומניח תפילין ביד שכנגדה. (הגה: * (כח) והכי נהוג).

סעיף ז

אעפ"י שיש לאדם יא מכה במקום הנחת תפילין, יניח תפילין כי מקום יש בזרוע להניח שתי תפילין, כי העצם הסמוך לבית השחי מחציו (כט) עד הקובד"ו הוא מקום הנחת תפילין.

סעיף ט

מקום הנחת תפלה של ראש <י> מהתחלת (לג) עיקרי [טז] השער ממצחו * (לד) עד סוף המקום שמוחו של תינוק רופס.

סעיף י

צריך שיהיה הקשר מאחורי הראש למעלה * (לה) טו [יז] בעורף. צריך לכוין הקציצה (לו) שתהא באמצע, כדי שתהא כנגד בין העינים, וגם הקשר יהיה באמצע העורף ולא יטה לכאן או לכאן. וצריך שיהא המקום שבקשר (לז) שנראה טז

ענין דל"ת לצד חוץ. הגה: וה"ה בקשר של יד צריך ליזהר שלא יתהפך (מרדכי דף צ"ו).

ביאור הגר"א אורח חיים סימן כז

המנהג כו'. ל"ה ב' וצריך שיהא כלפי כו' ופי' בנ"י דאקשר של יד קאי שיהא מפנים לתפילין לצד הלב וכן פי' רב האי גאון ורא"ש בשם רב עמרם אלא שהם פ' גם ממ"ש צריך שיהא למעלה כו' ג"כ אתש"י ור"ל שלא ירחיק הקשר מן התפילין שאז יבוא למטה דהתפילין צריך להטות לצד הלב כמ"ש הרא"ש שם בשם רב עמרם ובע"ה בשם רב האי דלא כהרז"ה שפי' למעל' מצד חוץ: יש ליזהר כו'. כנ"ל וזהו ח"ג רל"ו ב':

שבין כו'. תוס' שם מפ"א דאהלות שזרוע הוא בין קובדו כו' ע"ש:

בראש. ר"ל בגובה העצם כו'. וז"ל סמ"ק ואמרו רבותינו שצריך להניח במקום גובה של זרוע כו' וכל בהג"ה ומיהו אין כולו כשר להניח כ"א חצי הזרוע של צד הקובד"ו כדאיתא בשימושא רבא פלג זרוע. ור"ל על הגבוה שבחצי עצם הנ"ל דהא אמרינן קיבורת דוקא וכ"כ כל הפוסקים שבמקום גבוה דוקא:

בד"ה. ודברי הגהת סמ"ק צ"ע מנ"ל לחלק דהא בגמ' אמרינן סתמא ידך זו קיבורת ולולי דבריו נ"ל דמ"ש בש"ר פלג זרוע קאי על כל הקיבורת שהוא פלג זרוע ול"ד פלג אלא ר"ל מקצתו וכשיעור מקום הנחת שני תפילין כמ"ש בריש פ' בתרא דעירובין וכן נראה לי עיקר דכל הקיבורת כשר להניח בו תפילין:

ו"א כו'. כר"ג דדריש וקשרתם כו' וכן ס"ל לר"י החורם לתירוצא קמא דאחרים ס"ל דלא כרב אשי ואף על גב דת"ק ס"ל כרב אשי מ"מ בתניא אידך תרווייהו ס"ל דלא כרב אשי לפי' תוס' דל"פ אבל ס' ראשונה ס"ל דפליגי וקי"ל כת"ק וכרב אשי וכן ס"ל ס"א וכ"כ במרדכי בשם ר"י דפליגי אלא שכ' דתרווייהו ס"ל כרב אשי אלא דאחרים ס"ל תרתי ש"מ וצ"ע א"כ מאי כתנאי וגם כ"ז לר"י החורם אבל ת"ק ודאי ל"ל דר"נ ולא ידכה וע"כ לדידיה ל"ל חילוק דכתיבה וודאי הולך אחר רוב כל המעשים ואף לר"נ ולר"י החורם לתי' ראשון אין מוכרח שיהא הולך אחר הכתיבה דידיה וערש"י ד"ה מה כו' ואף שיש לפרש דברי רש"י כמ"ש במרדכי דלא ס"ל הא דאיטר כו' אבל דחוק הוא דמנ"ל דר"נ לא ס"ל הא דאיטר אלא העיקר כמ"ש דרש"י מפרש דאין חילוק בכותב לחוד כנ"ל ודוחקו לרש"י ממ"ש אין צריך ואם איתא הרי פליג את"ק ודברי רש"י הן עיקר ובלא"ה כן עיקר כנ"ל ולכן ס' ראשונה עיקר:

ט"ז אורח חיים סימן כז

(ב) הקובד"ו. - בל"א עלינבוגי"ן וילפינן מדכתיב והיה לך לאות ולא לאחרים שלא יראו החוצה ודרך האדם לגלות עד הקובד"ו ומשם ואילך מיקרי לך ולא לאחרים:

(ז) שהיד שכותב. - דכתיב וקשרתם וכתבתם ודרש"י קשיר' דומיא דכתיבה מה כתיבה בימין אף קשירה בימין וא"כ אותה יד שאינו כותב בה היא מיקרי כהה לענין זה:

(ט) ואין לכרוך כו'. - כתוב במהרי"ל שם כי יש נהגו כן לקיים בזה וקשרתם ול"נ למהרי"ל כי כבר נתקיים ברצועה שע"י המעברתא אלא יהיו תלויים כמו בש"ר ע"כ כיון שאין זה מן המצו' ע"פ אין להניח' על הקציצה שהיא יותר קודש מן הרצועה: (י) מהתחלת עיקרי השער. - פי' דבין עיניך לאו ממש הוא אלא גמרינן בג"ש מבין עיניך דכתיב במת מה להלן מקום שעושה קרחה אף כאן מתחיל מקום תפילין ממקום שיש שייכות קרחה: ורבים נכשלים באיסור זה וטועים לומר שהקצה העליון מתחיל ממקום השער ועיקר התפילין מונחים על המצח ועוברים על איסור דאורייתא דכל התפילין צריכים להיות מונחים במקום שיש קרחה דהיינו שהיה' קצה התחתון בעיקרי השער:

מגן אברהם סימן כז

א הקובד"ו - בל"א עלינבוגי"ן:

ב בראש העצם - פי' בחצי העצם ובבד"ה כ' ואין לסמוך ע"ז להכשיר להניח בכל חצי הזרוע כ"א בבשר התופח כל' הרמב"ם והטור ובלשון הגמרא זו קיבורת עכ"ל וצ"ע למה כתבו בס"ז לכן נ"ל דאף הסמ"ק כוונתו שניחנה דוקא בבשר התופח אלא שבא למעט שלא להניחו בחציו השני כלפי בית השחי שהוא ג"כ תופח:

י שהיד שכותב בה - ומשמע בסמ"ק אפי' כותב גם בשמאלו ועושה כל מלאכתו בשמאלו אפילו הכי מניח בשמאלו כיון שכותב גם בימינו והב"ח חולק על הש"ע וס"ל דאם עושה כל מלאכתו בימינו וכותב בשמאלו כ"ע מודו דמניח בשמאלו דימין עיקר ולא נחלקו אלא בכותב בימינו ועושה כל מלאכתו בשמאלו עכ"ל ואנו אין לנו אלא דברי הש"ע מיהו כשלא נולד כך רק אח"כ הרגיל עצמו לכתוב בשמאלו ועושה כל מלאכתו בימינו נ"ל דיניח בשמאל דבזה יש לסמוך על הב"ח:

משנה ברורה סימן כז

(א) שמאל - מדכתיב [א] ידכה בה"א פירוש יד כהה דהיינו השמאל שהיא תשה וכהה ועוד דרשו מדכתיב וקשרתם וכתבתם מה כתיבה בימין שכן דרך בני אדם אף קשירה בימין וכיון דקשירה בימין ממילא הנחה בשמאל ואם הניחו בימין אף בדיעבד לא יצא [אחרונים]:

(ב) בבשר התפוח - והוא המקום הנקרא קיבורת בלשון חז"ל והוא לעיכובא כדילפינן לזה בגמ' מקרא:

(ג) הקובד"ו - הנקרא עלינבוגי"ן:

(ד) בראש העצם - אין ר"ל ראש העצם ממש דהתם עדיין נמוך הבשר ועד שיתחיל להיות גבוה [ב] אין מקום תפילין דאין ע"ז שם קיבורת אלא ר"ל בגובה הבשר שבעצם ולא בא הרמ"א בזה לחדש שום דבר רק במה שסיים אבל לא בחצי העצם שסמוך לשחי ור"ל [ג] אף שיש גם שם עדיין מקצת בשר תפוח וגם דעת המחבר הוא כן דדוקא מחצי העצם ולמטה כדמוכח בסעיף ז' ומה שכתב המחבר מתחלה בבשר התפוח שבעצם ע"כ ג"כ דכונתו מחצי העצם ולמטה והגר"א בביאורו הסכים לדינא דכל מקום הקיבורת כשר להניח בו תפילין וכן משמע בפרישה ועכ"פ [ד] למטה ממקום הקיבורת פסול לכו"ע ע"כ נכון למנוע מלהניח תפילין גדולים כי ע"פ הרוב מצוי בתפילין גדולים שסוף הקצצה מונחת למטה ממקום הקיבורת אם לא שיקשרם לכתחלה בחצי העצם העליון וגם זה לא נכון להקל לכתחילה בזה אחרי דדעת המחבר ורמ"א להחמיר בזה. אך אם אין לו כ"א תפילין גדולים טוב יותר שיקשרם בחצי העצם העליון במקום שנמצא עדיין בשר התפוח ויצא בזה עכ"פ דעת הגר"א וש"פ ממה שיהיו מונחים למטה ממקום הקיבורת ולא יצא בזה אליבא דכו"ע וגם הברכה יהיה לבטלה:

(ה) שאין לו יד - ר"ל שניטל פיסת יד שמאלו עם כל הקנה עד הקובד"ו שנקרא עלינבויג"ן אבל אם נשאר קצת מהקנה גם הא"ז מודה להתוספות דחייב בתפילין ויברך ג"כ כן מצאתי בא"ז אשר זכינו מקרוב לאורו:

(ו) בלי ברכה - עיין בביאור הלכה. ואם [ה] אין לו יד שמאל כלל או אפילו [ו] קצה הזרוע שלמעלה ממקום הקיבורת נשאר ומקום הקיבורת אין לו כלל פטור מלהניח הש"י אף בימין [ז] ויש מחמירין בזה. וכ"ז [ח] שנעשה גידם בשמאל דהוא מקום הנחת התפילין אבל אם נעשה גידם בימין אפילו נקטע לו כל היד חייב בתפילין ויבקש לאחרים שיניחוהו עליו:

(ז) המנהג הנכון - עיין בביאור הגר"א שכתב דדינא דגמרא הוא לפירוש הגאונים:

(ח) שיהא היו"ד וכו' - עיין בבה"ל שכתבנו שנכון ליזהר שלא ירחיב הרבה את כפל קשר העניבה שהרצועה עוברת בה כדי שתהיה גם מקום הידוק הרצועה סמוך להתפילין לצד הלב:

(ט) עליו וכו' - אין ר"ל שתהיה התפלה מונחת על היו"ד דודאי בעינן שתהא היו"ד אצל התפלה בשוה ולא מתחתיה [ט] רק ר"ל דלפי שהוא מטה התפילין לצד הגוף כמו שכתב ס"א לכן נקרא יו"ד של צד הגוף למטה והתפלה עליו לצד מעלה:

(י) יש ליזהר - ובזהר פ' פנחס מחמיר מאוד בענין זה [י] ויש מחמירין דגם כשהן בתוך כיון צריכין ליזהר בזה שלא תזוז כלל היו"ד ומטעם זה יש נוהגין לקשור היו"ד עם חוט של גיד עם התפלה וראוי לבטל זה דע"י הקשירה יהיה חוט של גיד סביב התיטורא חוצץ בין הזרוע להתפילין ובלבושי שרד כתב דראוי לבטל ג"כ המנהג שכורכין הרצועה במקום הקיבורת תחת התיטורא דהוי ג"כ חציצה:

(יא) מהתפלה - [יא] ויחתוך בתיטורא מלמעלה ויהדק היו"ד עם הבית:

(יב) והקציצה וכו' - ואיטר המניח תפילין ממי שאינו איטר או להיפוך ואינו יכול להוציא הרצועה ולקבעה כדין עיין בבה"ל:

(יג) לא יהא וכו' - דכתיב [יב] על ירך ובתש"ר כתיב בין עיניך:

(יד) דבר חוצץ - אפילו [יג] חציצה כל דהוא ונכון ליזהר לכתחילה אפי' בכנה חיה שלא יהא מפסיק בין התפילין לבשר [יד] ועכ"פ בכנה מתה ועפר יש ליזהר וע"כ [טו] יש נוהגין לרחוץ מקום הנחת התפילין. כתב בספר רביד הזהב נראה דמה שרצועה חוצצת לפעמים בין תפילין לבשרו לא מיקרי חציצה דמין במינו אינו חוצץ ומלבושי שרד שהעתקתי לעיל בסק"י משמע דנכון לכתחילה להחמיר בזה:

(טו) לא שנא ש"ר - כתב בספר מחצית השקל ורע עלי המעשה של אותן האנשים שמגדלין בלורתיהן מלבד כי הוא דרך שחץ וגאווה עיין מה שכתוב ביו"ד סימן קע"ו יש בו איסור בהנחת תפילין דכיון דגדולין הרבה ליכא למימר בהו היינו רביתיהו וחוצצים עי"ש ובלאו חציצה נמי בשביל הני שערות המרובים א"א לצמצם שיהיו מהודקין ומונחין על מקומן כדין:

(טז) אין להקפיד - והאחרונים כתבו דאין להקל רק במקום הכריכות אבל מה ששייך להקשירה [טז] יש להחמיר אף ברצועות בין בשל יד ובין בשל ראש וכתבו תוכחת מגולה על המניחים התפילין ע"ג פאה נכרית הנקרא פארוק"ה ואפילו אם רק הרצועה מונח על הפאה נכרית. ומ"מ משמע מדברי המ"א והח"א דאם יש לו מכה בראשו ורק במקום שהרצועות מונחים ולא במקום הקציצה מותר לו להניח הרצועות ע"ג סמרטוטין שעל המכה או ע"ג כובע דק ולברך אף על גב שיש חציצה בין הרצועות כיון דבמקום הקציצה אין חציצה וכן בשל יד אם יש לו מכה [יז] אפילו במקום הקף הקשר שסביב ידו מותר לו להניח הקף הקשר ע"ג סמרטוטין ולברך אך בזה יזהר לכסות מלמעלה כדי שיתקיים לך לאות ולא לאחרים לאות:

(יז) עלול לנזילות - פי' [יח] שיש לו מכאוב או [יט] מיחוש בראשו ואם יגלה ראשו יזיק לו הקרירות כיון שהוא אנוס יכול לסמוך על הרשב"א דס"ל דאין חשש בחציצה ולא נאמר בין עיניך אלא לסיים להם מקום ומשום לך לאות ולא לאחרים לאות ליכא בתש"ר דבהו כתיב וראו כל עמי הארץ כי שם ד' נקרא עליך. ומ"מ צריך לכסות [כ] מפני הרואים שאינם יודעים שהוא אנוס:

(יח) תש"ר על וכו' - ואם יש לו מכה ביד במקום הנחת הקציצה והמכה [כא] מתפשטת בכל הקיבורת מותר לו להניח [כב] על הרטיה אם לא סגי בלא"ה [כג] ולא יברך דהא דעת רוב הפוסקים דחציצה פוסלת ויברך שתיים על הש"ר כדלעיל בסימן כ"ו בהג"ה אך ילבוש על התש"י מלמעלה בגד אחר כדי לכסותם דהא כתיב בהו והיה לך לאות ודרשינן לך לאות ולא לאחרים לאות. ודוקא על רטיה אבל להניח תפילין על חלוקו [כד] י"א דאסור אפילו ביש לו מכה ואפילו אם ילבוש עליו בגד אחר:

(יט) הכובע דק - אבל על כובע עבה אסור להניחם דלא יוכל לכיון ולצמצם מקום שהמוח של תינוק רופס:

(כ) רק יברך וכו' - [כה] ויכוין להוציא הש"ר דבלא"ה דעת הרבה פוסקים שאין מברך על שניהם אלא אחת. ועיין בב"ח וע"ת דמשמע מדבריהם דנכון ליזהר שעכ"פ בשעת ק"ש ותפלה יהיה בלי חציצה כלל:

(כא) ואיטר וכו' - ועיין לעיל בס"ק י"ב:

(כב) יד ימינו - ואפילו [כז] נעשה איטר ע"י שהרגיל עצמו אח"כ ולא נולד כך יניח בימין וכ"ש [כז] אם מן השמים הרגילוהו דהיינו שנולד לו חולי בימינו וניטל הכח ממנו או שנקטע לו כף ידו הימנית וצריך לעשות כל מלאכתו בשמאל בודאי דינו כאיטר גמור ויניח על היד הרצוצה ואם חזר לבריאותו ונעשה שולט בשתי ידיו בשוה הרי הוא ככל אדם:

(כג) כל מלאכתו - [כח] ה"ה אפילו רק רוב מלאכתו:

(כד) מניח בשמאל - ואם הניחו בימינו שהוא שמאל כל אדם אף בדיעבד לא יצא [חוט השני סימן כ"ח] ועיין בבה"ל:

(כה) שולט בשתי ידיו - ר"ל שעושה כל המלאכות בשניהם שוה בשוה אבל אם נקל לו לעשות בשמאל אף שיכול לעשות אותם גם בימין זה לא מיקרי שולט בשתי ידיו [כן מוכח לקמן בסימן תרנ"א בש"ת ע"ש]:

(כו) שתש כח - ר"ל דכתיבה אין לה שום מעלה משאר מלאכה יחידית ואזלין בתר רוב המעשים והיא הנקראת שמאל:

(כז) חשובה ימין - דכתיב וקשרתם ומשמתם דבאותו יד שכותב בה צריך לקשור את התפילין על היד שכנגדו [כט] מיהו כשלא נולד כן רק אח"כ הרגיל עצמו לכתוב בשמאל ושאר מעשיו עושה בימין יניח בשמאל כל אדם. ואדם [ל] שאין יכול לכתוב לכו"ע אזלין בתר שאר מלאכות באיזה יד שעושה אותם נקרא ימין:

(כח) והכי נהוג - עיין בביאור הלכה:

(כט) עד הקובד"ו - ר"ל [לא] בבשר התפוח אשר לצד הקובד"ו ולא עד הקובד"ו ממש ואם נתפשט המכה בכל בשר התפוח אשר לצד הקובד"ו [לב] יוכל לסמוך על דעת המקילין להניח בבשר התפוח אשר בחצי העליון של עצם [לג] ואם המכה גדולה ומצטער בהנחת התפילין פטור מלהניח התפילין של יד אפילו נשאר לו מקום ויניח של ראש לבד וכדלעיל בסימן כ"ו ע"ש ועיין מה שכתבנו בסעיף ה' בס"ק י"ח:

(ל) שלשה כריכות - שנים [לד] בפרק התחתון ואחד בפרק האמצעי [לה] וי"א דתחלה א' בפרק אמצעי ואח"כ ב' בפרק התחתון. ואותן הכריכות יעשה אחר הנחת השל ראש:

(לא) או שבעה - ואנן נהגין שבעה [אחרונים] ועיין בשע"ת שמסיק דאין לעשות אלו הז' כריכות רק על הזרוע דלא כקצת שנוהגים לעשות ג' כריכות על הקיבורת וד' על הזרוע:

(לב) ואין לכרוך - שכבר נתקיים וקשרתם ברצועה שעל המעברתא וכמו בתפילין של ראש שתלוי ברצועה שבתוך המעברתא [לו] וכיון שאין מצוה כלל בכריכה לכן אין להניחה על התיטורא שיש בה קדושה יותר מן הרצועה. והנהגים להניח הש"ר קודם שכורכים על הזרוע י"א [לז] דיכול לכרוך הרצועה על הקציצה שלא תמוש תש"י ממקומה עד שיניח הש"ר ואח"כ יסירנה ויכרוך השבעה כריכות ומי שבת ידיו צרות והתפילין נדים ממקומם עי"ז יכול לכרוך סביב התיטורא כדי לחזקם [ארה"ח]:

(לג) עיקרי השער - פירוש דבין עיניך לאו ממש הוא דגמרינן גזירה שוה מלא תשימו קרחה בין עיניכם האמור אצל מת מה להלן מקום שעושה קרחה והוא בראש אף כאן מתחיל [לח] מקום תפילין ממקום שיש שייכות קרחה דהיינו ממקום התחלת צמיחת השערות שבראש ורבים נכשלים באיסור זה וטועים לומר שהקצה העליון מתחיל ממקום השיער ועיקר התפילין מונח על המצח ועוברים על איסור דאורייתא דכל התפילין צריכין להיות מונחין במקום שיש קרחה דהיינו שיהיה [לט] אפילו קצה התחתון של התיטורא מונח על מקום התחלת עיקרי השער [מ] אבל אין להשגיח למי שיש לו שערות ארוכות ששוכבים עד חצי המצח להניח שם התפילין כי התחלת מקום התפילין צריך להיות מהתחלת עיקרי השער שבפדחת ולמעלה [מא] ויותר טוב להניח קצת למעלה משיעור זה דהא מקום יש בראש להניח שתי תפילין כדי שלא ישמט למטה על המצח. וכל [מב] המניח על המצח הוא מנהג קראים ולא עשה המצוה [מג] וכל בעל נפש יזהיר לחביריו וילמדם שלא יכשלו בזה כדי שלא יהיו ח"ו בכלל פושעי ישראל בגופן דזהו קרקפתא דלא מנח תפילין וגם הברכה הוי לבטלה [מד] דתפילין שמונחין שלא במקומן הוי כמונחין בכיסן. ואם נשמטו ממקומן צריך להחזירן תיכף ולענין ברכה עיין לעיל בסימן כ"ה ס"ב:

(לד) עד סוף המקום - ר"ל [מה] שקצה המעברתא של התפילין לא יהיה מונח למעלה ממקום שמוחו של תינוק רך:

(לה) בעורף - שהוא [מו] סוף הגלגולת והוא נגד הפנים ולא כ"כ למטה כנגד הגרון [מז] וטוב שיהיה מונח עיקר הקשר למעלה מן הגומא ועכ"פ יש ליזהר שלא יהיה אפילו מקצת הקשר מונח במקום פנוי משער דשם הוא מפרקת הצואר ולא עורף [מח] ולכן יש ליזהר שתהיה הרצועה המקפת הראש מצומצמת ומהודקת סביב ראשו ולא יהיה הקף הרצועה גדול מהקף הראש דאז איכא תרתי לריעותא חדא דצריכים הידוק ממש דבעינן וקשרתם לאות וגו' וההידוק היא הקשירה שנית דאם הם רפויים סביב היקף ראשו יפול הקציצה לפניו על מצחו או יפול הקשר לאחוריו למטה בצוארו ולא יהיו במקומן הראוי להן:

(לו) שתהא באמצע - רוחב הראש ולא יטה אותם לצד אחד כדי שיתקיים והיו לטוטפות בין עיניך והרבה מהאחרונים כתבו דאם שינה בזה לא קיים מצות תפילין וצריך ליזהר בזה גם נכון ליזהר לכתחילה [מט] שלא יהיו התפילין גדולין ביותר דאז אי אפשר כמעט שיהיו מהודקין על הראש וגם שיהיו מונחין על מקומן דאם הם מונחין בגובה הראש כדי אינם מהודקין וגם הקשר לא יבא על מקומו כדן וע"ל בס"ל ל"ב בסעיף מ"א מש"כ שם:

(לז) שנראה כעין ד' - כי שתי רצועות יוצאות מתוך הקשר למטה אותה היוצאת מצד שמאל המניח נמשכת לרחבו כמו גג הדלי"ת ואתה היוצאת לצד ימין נמשכת באורך למטה כמו רגל הדלי"ת [א"ר] ויראה שלא יתהפך הקשר בעשייתו ובלבישתו ועיין לקמן בסימן ל"ב בסעיף נ"ב מה שכתבנו שם:

ביאור הלכה סימן כז

* בבשר התפוח - וצריך ליזהר שלא יהיה קצה התפילין למטה מבשר התפוח כמו בשל ראש שצריך ליזהר שלא יהיה קצהו על המצח כדלקמן דהא ילפינן במנחות ל"ז ע"ב גז"ש גובה שביד מגובה שבראש ע"ש:

* בראש העצם - עיין במ"א ועיין במחצית השקל ומשמע לכאורה דבשר התפוח נתפשט בכל העצם בשהו והרמ"א אסר להניח התפילין כ"א בחצי בשר התפוח שלצד הקובד"ו ובאמת לפ"ז יפלא מאוד דהאיך סוברים דאין מותר להניח כ"א חצי קיבורת והלא בערכין י"ט ע"ב איתא בהדיא דקיבורת כולה איקרי יד ולענין תפילין איירי שם בגמרא וא"ל דהגהת סמ"ק לא היה לו הגירסא בגמרא קיבורת כולה דהלא כל הראשונים העתיקו לשון זה [עיין בתוספת שבת צ"ב ע"א ובספר יראים לרבינו אליעזר ממיץ ובסה"ת] וכן מוכח ג"כ במנחות ל"ז ע"א דכל הקיבורת כשר דקאמר ידך זה קיבורת בין עיניך זה קדקוד היכא אמרי דבי ר"י מקום שמוחו של תינוק רופס ומדלא מבאר ג"כ את מקום המיוחד שבקיבורת ש"מ דכל הקיבורת כשר וכן הרי"ף והרמב"ם והרא"ש והטור ורי"ו לא הזכירו שום זכר שיחלק את בשר הקיבורת לחצאין ואיך יתפוס הרמ"א דעת הסמ"ק ואין לומר דרק להחמיר חשש לדעתו דהלא לקמן בס"ז משמע דאם נתפשט המכה בכל השטח שמחצי עצם ולמטה פטור תו מתפילין [ועיין במרדכי דעת הר"ח ונוכל לומר דהרמ"א כוון לאפוקי מדעתו אך דינא דהשו"ע לקמן בס"ז קשה] ועזרני ה' שמצאתי בספר התרומה אחר דשקיל וטרי שם ומסכים לדעת ר"ת דמקום התפילין הוא בעצם העליון שהוא בין הקובד"ו ובית השחי כתב וז"ל הלכך בעצם העליון יניח תפילין הוא הנקרא זרוע והוא יד דאורייתא וסמוך לפרק של האציל קצת [אציל הוא קובד"ו] יניחם כי שם היא קיבורת בשר המכונס קרוי קיבורת כמו קיבורא דאהיני קיבורא דאיזלי ושם הוא כנגד הלב דכתיב ושמתם את דברי אלה על לבבכם ורב חייא מנח להו כנגד ליבא עכ"ל הנך רואה לעין דעת סה"ת דהתפשטות בשר הקיבורת הוא רק סמוך לקובד"ו ולא מצינו למי מהראשונים שיחלוק עליו בדבר זה התלוי בסברא לבד ובגילוי מלתא ולפ"ז פשוט הוא דסובר הרמ"א והשו"ע לקמן בס"ז דהקיבורת לא נתפשט כ"א עד מקום שמחצי עצם ולמטה וכן משמע בב"ח דפלג זרוע העליונה הוא מן הקיבורת ולמעלה אך לישנא דהרמ"א קשה לפ"ז ויש לישב דר"ל אף שנראה קצת שיש גם שם בשר תפוח אעפ"כ עיקר שם קיבורת אינו כ"א על מקום שמחצי עצם ולמטה ובביאור הגר"א חולק על פסק השו"ע והרמ"א וסובר דאף מחצי עצם ולמעלה כשר כל שיש בו עדיין מבשר הקיבורת ובפשיטות נוכל לאמר דהוא סבר ג"כ כסה"ת הנ"ל דהעיקר מקום הקיבורת הוא לצד הקובד"ו אך דדעתו דהקיבורת נמשך יותר מחצי העצם:

* שאין לו יד - עיין במ"ב ודלא כהפמ"ג שרצה לומר להא"ז דפטור בכל גווני כי לא ראה להא"ז כי לא נדפס בימיו:

* יניח וכו' - ר"ל יניח ביד שמאלו [כן משמע למעיין בא"ז גופא דלא נהירא ליה שם הפירוש של המפרשים דלאחרים קאי הריבוי על החיוב דימין רק על השמאל קאי ואפ"ה פסק שם כת"ק ופטור אפילו בנשאר לו הקיבורת דאיהו מפרש שם אין לו זרוע קאי על הקנה ומה שכתב הרמ"א תוספות פרק הקומץ כתבו דחייב ר"ל אפילו בנשאר לו רק הקיבורת ולפי מה דמסיק התוספות בד"ה קיבורת דזרוע נקרא ממקום הקובד"ו והלאה ולהמ"א לא היה לו הא"ז ולכך הוקשה לו מאד דבריו]:

* בלא ברכה - ומהב"ח ונ"צ וא"ר והגר"א משמע דצריך לברך ג"כ אחרי דיש לו קיבורת ודה"ח ג"כ מסכים בעיקר הדין לחיוב כמותם אך מ"מ לענין ברכה מצדד להקל ואפילו לא נשאר לו רק מחצי עצם שבין הקובד"ו ובית השחי ולמעלה פשוט דיכול לסמוך בזה על שיטת הגר"א דכל שיש עדיין מקצת מן הקיבורת כשר לתפילין ולא יברך ויותר טוב שיברך שנים על השל ראש [היינו לפי מנהגו כהרמ"א הנ"ל בסימן כ"ה ולהב"י שם אחת] ויכוין להוציא בזה גם השל יד ואפילו בנשאר לו הקיבורת וכמו שהסכים בשערי תשובה:

* המנהג הנכון שיהא היו"ד של קשר וכו' - עיין בב"י בשם מהר"י ב"ח דמשמע מדבריו דרק עשיית הקשר והיו"ד אשר בו צריך שיהיה דוקא למטה מהתפלה לצד הלב אבל כניסת הרצועה תוך כפל הקשר תבא למעלה מהתפלה והוא הנכון ע"ש אבל בד"מ משמע שיותר טוב כהמנהג שנוהגין שגם תחיבת הרצועה בתוך הקשר והכפל יהיה לימינו שהוא לצד הלב וכן משמע בבה"ג שגם הקשירה גופא צריך שתהיה נגד הלב וכן משמע לשון הרא"ש להמעין בו היטב בסוף אות י"ב במש"כ ומרחיק הקשר מן מעבורת וכו' [ועי"ש במעיו"ט אות כ' שכתב ואולי ה"פ וכו' וכ"ז דוחק עכ"ל ולענ"ד אין זה דוחק כלל וכן הוא האמת לפי מה שכתב הבה"ג] דמשמע שם דאין להרחיב הרבה את כפל קשר העניבה רק כדי שתהיה הרצועה עוברת בתוכה והכל מטעם כדי שיהיה מקום הידוק הרצועה סמוך לתפלה ולא לצד מטה וכ"ש שצריך ליזהר שלא יתרחק הקשר של יו"ד גופא מהתפלה לצד מטה וכמו שכתב בסעיף ב' וזהו הכל נכלל במה שאמר הגמרא דהקשר צריך להיות למעלה ולא למטה. והנה מלשון השו"ע לכאורה משמע דסובר כמהריב"ח מדכתב שיהא היו"ד של קשר וכו' משמע דמקום שתוחב הרצועה בכפל איננו לצד הלב כ"א לצד חוץ אבל יש לדחות דכונתו רק למעט שלא נעשה כשיטת בעל המאור המובא בב"י שיהא התפלה של יד לצד הלב והקשר לצד חוץ אבל בזה רשות בידו לעשות כמה שירצה. ואף על פי שהעדפנו את המנהג של הד"מ מ"מ הנוהג כמהריב"ח אין למחות בידו כי יש לו על מי לסמוך גם ע"י מנהגו טוב שלא יזיז היו"ד לעולם מהבית משא"כ לפי מה שאנו נוהגין כהד"מ צריך בכל עת שמירה לזה אולם באמת יש לזה עצה אחרת ועיין במה שכתבנו במ"ב:

* יש ליזהר - עיין בביאור הגר"א שציין ע"ז כנ"ל ור"ל דדין זה יש לו ג"כ מקור מהגמרא דמוכח שאין להרחיק הקשר מהתפילין וכמו שכתב בעצמו בדבריו הקודמים:

* המנהג הנכון לתקן וכו' - ובכל זה מי שהוא איטר ואין לו רק תפילין של אינו איטר או להיפך יוכל להפך להניח הקציצה לצד הכתף והמעברתא לצד היד כ"כ בתשו' שבו"י ובארה"ח כי זה בודאי טוב יותר ממה שיניח כך ויהיה

התפילין סמוך ללב ויהיה קשר היו"ד חוצה לה וכמו שכתב הגר"א שהסעיף ב' אף שכתב בשו"ע בשם מנהג דינא דגמרא הוא לפי' הגאונים ועיין בח"א אות י"ג דלא הזכיר שם עצה זו דשבו"י והוא כתב שם דטוב אם יכול להוציא הרצועה ולהכניסה מצד אחר כדי שתהיה היו"ד סמוך ללב אף על פי שאינו יכול להפוך הקשר של היו"ד שתהיה פניה לצד הבית ועכ"פ לא יתבטל ממצות תפילין עבור זה ויניחם כך ע"ש ור"ל אף דיהיה קשר היו"ד לצד חוץ והתפילין לצד הלב ולענ"ד בודאי טוב יותר לעשות כהשבו"י דזה דינא דגמרא הוא לכמה ראשונים וזה מנהג וכמו שכתב הגר"א ואפילו אם יכול להוציא הרצועה ג"כ יש לעיין דאולי מה שהיו"ד לא יהיה פניו כלפי הבית לא נחשב יו"ד ועכ"פ באינו יכול להוציא יעשה כהשבו"י:

* ואיטר יד ימינו - עיין מ"ב במש"כ ואפילו נעשה וכו' כן כתב המג"א סק"ט בשם המרדכי ואף דסיים שם דיש חולקין ע"ז מ"מ מוכח בסוף סק"י להמעין בו דלדינא הסכים כהדרכי משה וכן פסק הדה"ח. ומה שכתבתי וכ"ש אם מן השמים וכו' כן כתב הדגול מרבבה דבזה כו"ע מודים דנעשה איטר ופשוט דלסברתו ה"ה אם נקטע כף ידו הימנית נעשה בזה איטר וכמו שכתבתי בפנים וראיתי בפמ"ג בסימן תרנ"א שמסתפק בזה ומשמע דלא בריא ליה סברת הדגמ"ר ומ"מ פשוט דנוכל לסמוך בזה על הדגמ"ר אחרי דאפילו באיטר שנעשה ע"י שהרגיל עצמו ג"כ פסק הדה"ח דדינו כאיטר. ודע דלפי מה שכתבנו למעלה בנקטע שמאלו ולא נשאר לו כ"א הקיבורת דמעיקר הדין חייב להניח עליה תפילין ה"ה בנקטע יד ימינו ולא נשאר לו כ"א הקיבורת חייב להניח עתה עליה תפילין דעתה אחר שהרגיל עצמו לעשות בשמאל הימין נעשה שמאל:

* מניח בשמאלו - עי' במ"ב בשם חוט השני ועיין בשע"ת שכתב דמדברי בעל העיטור שהובא בב"י בסי' תרנ"א נראה דס"ל דיצא ודבריו אין מחוורין דכונת הבעל העיטור מש"כ שם דלא גרע מתפילין ר"ל אחרי דבתפילין דינא הכי דמניחן בשמאלו שהוא ימין כל אדם עכ"פ לענין לולב בדיעבד יצא בזה אבל בתפילין גופא בודאי אם היפך והניח בימינו שהוא שמאל כל אדם אפילו בדיעבד לא יצא דבאיטר שמאל דידיה הוי כימין כל אדם אח"כ מצאתי בחוט השני שמבאר כן דברי בעה"ט בראיות כמו שכתבנו:

* וי"א שהיד שכותב בה וכו' - מסתימת השו"ע והפוס' משמע דכל כתיבה מהני לזה ולא בעינן שיהיה יכול לכתוב ספרים תפילין ומזוזה גופא כדמשמע לכאורה פשטיה דקרא וכתבתם אך אם אינו יכול לכתוב כתב גמור רק רשימות ותמונות בעלמא לזכרון כמו שאנו קורין (בל"א ציפער) איני יודע אם הוא בכלל כתב לענין זה ועיין ברמב"ם פרק י"א מהלכות שבת דין יו"ד במש"כ ואפילו משני סימניות ובהמ"מ שם וצ"ע. ובאמת בכגון זה בודאי יותר טוב לסמוך על שיטת הגר"א והרוב מהראשונים דס"ל כדעיה הראשונה וכמו שהאר"י בכעין זה הארה"ח ע"ש:

* והכי נהוג - עיין במ"א שכתב דלדעה זו אפילו אם הוא שולט בשתי ידיו בכתיבה מניח בשמאל כל אדם אף ששאר כל מעשיו עושה בשמאלו ועיין עוד שם שהביא דעת הב"ח שחולק וסובר דדוקא אם כותב בימינו ושאר כל מעשיו עושה בשמאלו שבזה נחשב כשולט בשתי ידיו אבל אם כותב בשמאלו ושאר מלאכתו עושה בימינו יניח בשמאל של כל אדם אך המ"א מסיים עליו שאנו אין לנו אלא פסק השו"ע וכן סתמו כהמ"א הרבה מאחרונים שאחריו אך הארה"ח החזיק בדעת הב"ח להלכה והגר"א בביאורו החזיק לגמרי כדעה הראשונה דלא אזלינן כלל בתר כתיבה וא"כ אם כותב בימין ושאר מעשיו עושה בשמאל יניח בימין אך מ"מ נלענ"ד דנוכל להמליץ על העולם דנוהגין כהלכה אליבא דכו"ע ומנהגן של ישראל תורה היא דנ"ל דאפילו לדעה הראשונה ה"מ דביד שכותב בה אין יכול לעשות פעולות האחרות אבל אם באותו יד יכול ג"כ לעשות פעולות האחרות רק שנקל לו לעשות בהיד השני מקרי שולט בשתי ידיו לכו"ע כיון דבהיד השני אינו יכול לכתוב כלל וכל יד יש לה מעלה בפני עצמה ואין זה דומה למה שכתבנו במ"ב סק"ה ד"ה שולט. ולמדתי דבר זה מתורתו של הרב שערי תשובה לקמן בסימן תרנ"א לענין לולב ששם אין לכתיבה שום מעלה לכו"ע רק כסתם פעולה יחידית וכמו בכאן לדעה ראשונה לענין תפילין ואפ"ה כתב שם דזה מיקרי שולט בשתי ידיו מחמת סברא זו וא"כ ה"ה הכא אפי' לדעה הראשונה ולהגר"א שהולך בשיטתם אם כותב בימינו ושאר כל מעשיו עושה בשמאל מחמת שנקל לו יניח התפילין בשמאל כל אדם כנלענ"ד:

* עד סוף וכו' - עיין בטור ורבינו ירוחם משמע מינייהו דכל גובה הראש הוא בכלל הזה וכן משמע בסה"ת ובירושלמי שהביא להמעין בו (והעתיקו בביאור הגר"א) וברמב"ם משמע מפשטא דלישניה דלא ס"ל כן ועיין בב"י וכן בסמ"ק ובכל בו כתבו בפירוש דשיעור הנחת תפילין נמשך בסך הכל עד חצי שפוע הראש ולכן מהנכון מאד ליזהר עכ"פ לכתחלה שלא יהיו התפילין גדולים ביותר כי עי"ז נמשך למעלה על כל גובה הראש ומ"מ בדרך כלל טוב יותר שימשיך התפילין בגובה למעלה משישפילים לצד המצח כי בגובה יוצא עכ"פ לדעת כמה מהראשונים והירושלמי מסייע להו וכו"ל מה שאין כן לצד המצח ועיין בס' מעשה רב ובהגהות כת"י הגאון ר' אלעזר חרל"פ זצ"ל דמשמע מיניה ג"כ דטוב יותר לכתחלה להמשיך התפילין לצד מעלה כדי שלא יושפלו לצד המצח ומ"מ אפשר דגם המע"ר מודה דלכתחלה לא יגביהם עד סוף גובה הראש כדי לצאת לדעת הסמ"ק והכל בו ג"כ. ודע עוד דאפילו לדעת סה"ת דמכשיר כל גובה הראש לתפילין משמע מיניה שם (לחד פירושא) דעכ"פ אין לעשותן יותר גדולים מארבע אצבעות והיינו עם התיאור והמעברתא וכמו שכתב בספר בית יעקב וזהו שיעור מקום שני תפילין שבזמן הגמרא ועיין לקמן סימן ל"ב סמ"א שכתב דאין שיעור וכו' מ"מ לכתחלה בודאי נכון ליזהר בזה:

* בעורף - עיין משנה ברורה וראיתי במעשה רב שכתב שהקשר צ"ל תחת שפוע הקדקוד ולענ"ד משמע כן בספר התרומה שז"ל הקשר של תפילין צריך שיהא למעלה בעורף ולא למטה במפרקת הצואר:

שולחן ערוך הרב אורח חיים הלכות תפילין סימן כז

סעיף א

מקום הנחת תפילין של יד ביד שמאלו שנאמר על ידכה ודרשו רז"ל יד כה דהיינו יד שמאל שהיא תשה וכה:

סעיף ב

צריך להניחה בגובה הבשר שבפרק הזרוע שבין המרפק שקורין (אולעמבוגין בל"א) להכתף וזה המקום נקרא קיבורת אבל לא יניחנה למעלה מהקיבורת דהיינו שלא יניחנה למעלה מפרק שבין המרפק לכתף ואפילו בחצי התחתון של זה הפרק לא יניח בתחתיתו ממש למטה מהקיבורת שנאמר ושמיתם את דברי אלה וגו' צריכה שתהא שימה כנגד הלב וזהו קיבורת שהוא מכוון ממש כנגד הלב לכן צריך שיטה את התפילין של יד לצד הגוף מעט בענין שכשיכוף הזרוע למטה תהא התפילין של יד מכוון כנגד לבו ממש:

סעיף ט

אטר יד ימינו אם עושה כל מלאכתו בשמאלו יניח תפילין של יד בשמאלו שהיא ימין של כל אדם.

ואפילו עושה כל מעשיו בימין של כל אדם אלא שכותב בשמאלו יניח תפילין של יד בשמאלו שהיא ימין של כל אדם שנאמר וקשרתם מה כתיבה בימין אף קשירה בימין ומדקשירה בימין מכלל דהנחת תפילין של יד על שמאל דביד שהוא כותב בה צריך לקשור את התפילין של יד על היד שכנגדו אבל אם כותב בימין של כל אדם אף על פי ששאר כל מעשיו עושה בשמאל של כל אדם ואפילו הוא כותב גם כן בשמאל כל אדם כיון דכותב גם כן בימין של כל אדם (בה הוא) צריך לקשור את התפילין של יד על היד שכנגדה ואצ"ל אם הוא שולט בשתי ידיו בשוה שהוא מניח על שמאל של כל אדם:

סעיף י

במה דברים אמורים כשנולד אטר יד אבל אם אח"כ הרגיל את עצמו לכתוב בשמאלו ושאר כל מעשיו עושה בימין אין דינו כאטר אלא מניח על שמאל כל אדם שהרי היא יד כהה שלו אבל אם הרגיל את עצמו לעשות כל מעשיו בשמאל יניח על ימין כל אדם שהרי היא יד כהה שלו:

סעיף יד

בין עיניך האמור בתפילין של ראש זהו גובה שבראש או אינו אלא בין עיניך ממש נאמר כאן בין עיניך ונאמר להלן לא תשימו קרחה בין עיניכם מה להלן בגובה שבראש במקום שעושה קרחה אף כאן בגובה שבראש מקום שעושה קרחה וצריך להיות כל התפילין במקום שעושה קרחה דהיינו שקצה התחתון של התיטורא יהיה מונח על מקום התחלת עקרי השער במצחו ונמשך המקום הראוי להיות תפילין של ראש עד סוף מקום שמוחו של תינוק רופס דהיינו שהקצה העליון של התפילה לא יהיה מונח למעלה ממקום שמוחו של תינוק רופס:

סעיף טו

צריך שיהיה הקשר של תפילין של ראש מאחורי הראש למעלה בגובה העורף שהוא סוף הגולגולת והוא כנגד הפנים:

סעיף טז

צריך שיהיה הקשר באמצע העורף ולא יטה לכאן או לכאן:

סעיף יז

וצריך שיהא המקום שבקשר שנראה כעין דלי"ת לצד חוץ ולא כלפי העורף וה"ה בקשר תפילין של יד צריך ליזהר שלא יתהפך:

סעיף יח

צריך לכוין הקצצה שתהא באמצע רוחב הראש כדי שתהא כנגד בין העינים (ולכן טוב שיהא הקשר של תפילין של ראש בגובה):

סעיף כג

תפילין של ראש טוב להיותם גלויים ונראים כמו שנאמר וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ודרשו רז"ל אלו תפילין שבראש ולכן יש ליזהר שלא לכסות לגמרי את התפילין של ראש בטלית גדול רק שתהא מגולה קצת:

ערוך השולחן אורח חיים הלכות תפילין סימן כז

סעיף א

מקום הנחת תפילין של יד בזרוע השמאלית דכתיב [שמות יג, טז] והיה לאות על ידכה יד כהה כלומר החלושה בכח ועוד דכתיב [ישעיה מח, יג] אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים הרי דיד היא השמאלית [מנחות ל"ז]. דבכל מקום דכתיב יד סתם ולא פירש יד ימין קאי אשמאלית [שם] ולא בכל היד כשר אלא בהעצם שבין הקובד"ו שקורין עללינבויגי"ן ובין השחי שהוא סוף כל היד המחובר לגוף וכך דרשו חז"ל שם ידך זו קיבורת כלומר מקום קבוצת בשר דבעצם הזה יש הרבה יותר בשר מהעצם שאחר פיסת היד עד הקובד"ו ולמדנו זה מדשל ראש ההנחה הוא בגובה הראש כמו שיתבאר כמו כן השל יד בגובה היד ועוד דכתיב [שמות יג, טז] והיה לך לאות על ידך לך לאות ולא לאחרים לאות כלומר במקום שאין אחרים רואים להדיא וזהו מקום זה בגובה היד דבתחתיתו גלוי הוא לכל ועוד דכתיב [דברים יא, ח] ושמיתם את דברי אלה על לבבכם וקשרתם שתהא שימה כנגד הלב ולכן צריך להטות מעט התפילה לצד הגוף בענין שכשיכוף זרועו למטה יהיה כנגד לבו וזהו הכל במקום הגובה דבתחתיתו לא יהיה כנגד הלב:

סעיף ב

ודע דמסתימת לשון הש"ס והפוסקים משמע להדיא דכל עצם זה שבין הקובד"ו ובית השחי כשר להנחת תפילין וכן מבואר מלשון הטור שכתב בגובה הבשר שבפרק שבין הקנה לכתף עכ"ל אבל רבינו הב"י בספרו הגדול הביא מסמ"ק דלא כל עצם זה כשר אלא החצי שלצד הקובד"ו וגם זה לא בכל מחציתה כי אם במקום התפוח שם וע"פ זה כתב בש"ע בבשר התופח שבעצם שבין הקובד"ו ובית השחי עכ"ל ומפרש לשון הטור בגובה הבשר שבפרק כלומר שבעצם זה יש מקום שהבשר גבוה שם ושם הוי מקום הנחת:

סעיף ג

וכן מתבאר מרמב"ם פ"ד [הל' ב'] שכתב בשר התופח שבמרפק וכו' ע"ש וזהו שכתב רבינו הרמ"א שצריך להניח בראש העצם הסמוך לקובד"ו אבל לא בחצי עצם סמוך לשחי עכ"ל כלומר במחציתה במקום התופח דווקא ולא בכל מחציתה [מג"א סק"ב] וזה שכתב רבינו הב"י בסעי' ז' שהעצם הסמוך לבית השחי מחציו עד הקובד"ו הוא מקום הנחת תפילין עכ"ל לא על כל חציו כוונתו אלא סמך על מ"ש מקודם דדווקא בבשר התופח [עמג"א שם וזהו כוונתו לתרץ גם דברי הב"י כמ"ש הפמ"ג שם והמחה"ש תפס דכוונתו רק לתרץ דברי הסמ"ק ועל הב"י נשאר בקושיא ע"ש והעיקר כהפמ"ג וכן הוא מנהג העולם להניחה לא בהתחלת עצם זה כי אם מעט בגובה ובשם גופה יש מקום להניח שני תפילין דזה מפורש בגמ' ודו"ק]:

סעיף ד

אמנם אחד מרבותינו האחרונים האריך לחלוק על כל זה ומביא ראיות ברורות דכל עצם זה שבין הקובד"ו ובין בית השחי כשר להנחת תפילין וזה שהביאו רבינו משימושא רבה שכתב פלג זרוע וודאי כן הוא דמכל היד היא פלג [הגר"א סק"ה] וצ"ל לפ"ז דזה שאמרו חז"ל קיבורית כלומר קבוצת הבשר וודאי כן הוא דבכל עצם זה יש קבוצת בשר הרבה נגד העצם שאחר פיסת היד עד הקובד"ו כמושג בחוש ולרבותינו בעלי הש"ע נצטרך לומר דשם גופה יש מקום קבוצת בשר יותר מבכל פרק זה והיינו קצת אחרי התחלת הפרק הזה וכן מנהג העולם [ומרש"י שם משמע להדיא כהגר"א שכתב גובה קיבורית דהוא אצל הכתף עכ"ל וכ"מ מלשון הש"ס שם דכל העצם הזה מקרי גובה שביד והיא כולה כנגד הלב וכ"מ מלשון ר"ת בתוס' ורא"ש ע"ש ונלע"ד ברור דמי שיש לו מכה במקום הנחת תפילין לפי דברי הש"ע יכול בפשיטות לסמוך על דיעה זו ולהניחה למעלה ממחציתה של עצם זה וכן יש להורות ודו"ק וכ"מ להדיא באור זרוע הגדול סי' תקע"ו כהגר"א ע"ש]:

סעיף ה

גרסינן במנחות [ל"ז:] ידכה בה"י זו שמאל [יד כהה] אחרים אומרים ידכה [כצ"ל] לרבות את הגידים דידיכה משמע יד רצוצה ומקולקלת [רש"י] תניא אידך אין לו זרוע פטור מן התפילין אחרים אומרים ידכה לרבות את הגידים ע"ש ואינו מובן למה השמיטו רבותינו כל ענין זה דהרי"ף והרמב"ם והסמ"ג והרא"ש והטור לא הזכירו מכל זה כלום והרי היה להם לפסוק הלכה כמר או כמר ולא מצאתי מי שנתעורר בזה:

סעיף ו

והנ"ל בדעת רבותינו בשנדקדק מ"ט דת"ק דאמר אין לו זרוע פטור מן התפילין דהא לא דריש זה מקרא אלא מסברא קאמר ואיזה סברא יש בזה ואדרבא הא אמרינן בערכין [י"ט:] דבדאורייתא כל הקיבורית נקראת יד ובע"כ דמירי כשנשארה הקיבורית ורק זרוע אין לו דאל"כ לא שייך לומר פטור כיון שאין לו על מה להניח וגם לשון אין לו זרוע משמע להדיא דהקיבורית נשארה וא"כ מ"ט פטור הא יש לו יד וקרינן ביה והיה לך לאות על ירך ומתפלין גופה דייקו לה בגמ' שם דמניחין אותה בקיבורית והתורה אמרה על ירך ש"מ דקיבורית מקרי יד וכן מוכח מקראי דשמשון דכתיב [שופטים טו, יד] ותהיינה העבותים אשר על זרועו ומסיים וימסו האסורים מעל ידיו וא"כ קשה מנ"ל לת"ק דבאין לו זרוע פטור וגם לאחרים קשה למה להו דרשא לרבות את הגידים לחיובא הא מסברא ידענו זה כיון דקרינן בהקיבורית ירך:

סעיף ז

וצ"ל הטעם דוודאי עיקר היד הוא כף היד שהרי בכל התנ"ך מבואר ויתן בידו ונתן בידה ויקח מידו ובמה נוטלין ונותנין אם לא בכף היד אלא דנקראת יד עד הכתף דבכולל נקראו יד ולכן בערכין שם כשיש עיקר היד נקרא יד עד הכתף וכן בשמשון כשהיה לו עוקר היד נקראת הזרוע ג"כ יד אבל כשיקר היד חסר והיינו כשנקצץ כף היד שאינו יכול ליטול בה וליתן בה אין שם יד עליה כלל ולכן ס"ל לת"ק אין לו זרוע פטור מן התפילין דלא קרינן ביה לאות על ירך ולא דווקא אין לו זרוע דה"ה אין לו כף רק דנקט אין לו זרוע כלומר אף על גב דהקיבורית קיים מ"מ בלא עיקר היד אין שם יד עליה וה"ה כשנקצץ כף היד וזהו טעם רבותינו שהשמיטו כל זה לפי דתנאים אלו לא דרשי ידכה יד כהה אלא לרבות את הגידים ולית הלכתא כוותיהו דרב אשי דהוא בתראה הכריע מקודם דדרשינן יד כהה וכיון שאין פסוק לזה ממילא ידוע לכל דכשאין לו יד ליכא חיובא כמו מי שאין לו סוכה א"צ לומר לו פטור אתה מן הסוכה דמובן ממילא וה"נ כן הוא והברייתא שאמרה אין לו זרוע פטור מן התפילין לא היו צריכין לזה כלל אלא משום דאחרים יש להם דרשא דגידים חייב מקרא דידיכה קמ"ל דאינו כן והפוסקים כיון שכתבו הך דידי כהה מובן ממילא דכשאין לו יד פטור ומילתא דפשיטא היא:

סעיף ח

אבל לא כן הוא שיטת רבותינו בעלי התוס' שכתבו אברייתא דאין לו זרוע פטור אחרים אומרים ידכה לרבות את הגידים דמר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי עכ"ל כלומר דת"ק אמר כשאין לו זרוע והיינו שנקטעה עד הקיבורית פטור ואחרים אמרו לרבות הגידים כלומר שנקטע פיסת היד עד הזרוע והזרוע קיים ולכן כן הלכה אמנם גם מזה אין ראיה כמו שנבאר בס"ד ורבינו הרמ"א בסעי' א' כתב גידים שאין לו יד רק זרוע יניח בלא ברכה עכ"ל וביאר טעמו בספרו ד"מ משום דתוס' פסקו לחיובא והאור זרוע פסק לפטור לכן פסק כן וטרחו האחרונים בדברי האור זרוע למה פוטר וכתבו שהיתה לו גירסא אחרת בגמ' ונדחקו הרבה בדבריו [עמג"א סק"ג ושאר אחרונים] וזה גרם להם לפי שלא היה לפניהם ספר א"ז הגדול ועתה זכינו לזה ונתגלה טעמו:

סעיף ט

ז"ל האור זרוע [סי' תקע"ז] ידכה זו שמאל אחרים אומרים וכו' תניא אידך וכו' ופי' רבינו אליקים בברייתא ראשונה לרבות את הגידם שאין לו יד ויש לו זרוע וכו' ובברייתא שנייה וכו' וכלשון זה מפרש מורי רבינו שמחה דפליגי ופסק הלכה כת"ק דפטור דהואיל דת"ק דריש לשמאל א"כ פטר את הגידם עכ"ל ולפ"ז טעמו ברור דמפרש דאחרים מיירי ביש לו זרוע ועם כל זה ת"ק פוטר והלכה כת"ק ולפ"ז אני אומר דגם מהתוס' אין ראייה דנהי דברייתא שנייה לא פליגי וחייב ביש לו זרוע מ"מ שמא בברייתא ראשונה מפרשים כה"ז והלכה כת"ק והרי התוס' לא פסקו הלכה בזה ולפ"ז לדינא נראה יותר דנקטעה ידו אף על פי שיש לו זרוע פטור אך הואיל דנפיק מפומיה דרבינו הרמ"א קשה לעבור על דבריו [וכל דברי המג"א לא נתבררו דמה שהקשה על התוס' מספרי אדרבא אם האחרים הוא ר"י דספרי בוודאי נדחו דבריהם דהא ר"י החורם גם בגמ' דילן שם אומר דימין נקרא יד והש"ס דחה זה ואף אם אין זה ר"י דש"ס דילן מ"מ נדחו דברי ר"י דספרי מכח ש"ס דילן דימין לא נקרא יד גם מה שהקשה דאי יש לו זרוע יניחנו בשמאל ורמז להך דערכין כבר בארנו דלא מקרי יד ומערכין ל"ק כלל כמו שכתבנו ודו"ק]:

סעיף י

כתב רבינו הב"י בסעי' ב' המנהג הנכון שיהא היו"ד של קשר תפלה של יד לצד הלב והתפלה עליו לצד חוץ ויש ליזהר שלא תזוז יו"ד של הקשר מהתפלה עכ"ל כלומר דראיה ברורה אין לנו שהקשר יהיה לצד הלב דזה שהצריכו חז"ל שימה כנגד הלב זהו על עצם התפלין מ"מ נכון ונראה שכן צריך לעשות כיון שהיו"ד הוא מאותיות שדי והוא הלכה למשה מסיני צריך להיות כנגד הלב וגם שלא תזוז הקשר מהתפלה אין ראייה ברורה מגמ' די"ל כמו שהדלית"ל של ראש הוא רחוק מעצם התפלין כמו כן היווד של יד אך כן נראה וע"פ חכמת הקבלה לעיכובא כן הוא ולכן טוב יותר שהכריכות על היד יכרוך מן היד לחוץ ליד כמנהג הספרדים דבזה יתאדק הקשר להתפלה דלמנהג האשכנזים שכרוכין מחוץ ליד על היד יתרחק בזה הקשר כמובן:

סעיף יא

עוד כתב דהמנהג הנכון לתקן שהמעברתא שבה הרצועה עוברת תהא מונחת לצד הכתף והקציצה לצד היד עכ"ל וכן נוהגין כל ישראל אף שאין ראייה ברורה על זה וכמ"ש ומשום דבספרו הגדול הביא מתה"ד שיש שאין עושים כן לפיכך הזהיר בזה [ולקצת מפרשים יש לכוין דינים אלו בגמרא במנחות ל"ה: שאמרו קשר של תפלין צריך להיות למעלה וכלפי פנים עי' בנמק"י ובב"י ודו"ק]:

סעיף יב

צריך שיניח התפלין על היד ממש ולא על איזה בגד שעל היד ורש"י במגילה [כ"ד:] פירש הטעם משום דבעינן לך לאות ולא לאחרים לאות ולפי טעם זה אין זה רק בשל יד אבל הרא"ש פירש הטעם דכמו דבבבגי כהונה דרשינן בזבחים [י"ט.ט.] ולבש על בשרו שלא יהא דבר חוצץ בינו לבשרו וה"ה בתפלין דכתיב על ירך צריך שלא להיות דבר חוצץ בינו לבין ידו וה"ה בשל ראש דכתיב בין עיניך בגובה שבראש כנגד בין עיניך כמו שיתבאר צריך שלא יהיה דבר חוצץ והרשב"א בתשו' מסתפק בזה אבל אין בזה ספק דחציצה פוסלת בין בשל יד בין בשל ראש להרא"ש:

סעיף יג

ולכן תמיהני על מי שרוצה להקל בשל יד כשיש לו מכה על הקיבורית ומונחים סמרטוטים על המכה שיכול להניחו עליהם מטעם דבזה לא שייך ולא לאחרים לאות כיון שהוא לבוש בגד אחר על גביו [מג"א סק"ו] דזהו לטעמו של רש"י ז"ל ומה"ט מסתפק הרשב"א בשל ראש אבל אנן דקיי"ל כהרא"ש שלא יהא דבר חוצץ בין התפלין לידו וודאי אסור ויותר נראה להתיר לזה להניחו מלמעלה מחצי עצם הקיבורית וכמ"ש בסוף סעי' ד' וגם על מה שפסק רבינו הרמ"א דדווקא בתפלין אבל ברצועות אין להקפיד עכ"ל חלקו הגדולים וס"ל דגם ברצועות שעל היד ושעל הראש אסור להיות חציצה [לבוש וט"ז סק"ד ומג"א סק"ה] וכן המנהג ואין לשנות:

סעיף יד

ומ"מ כתב רבינו הב"י בסעי' ה' דאדם שהוא עלול לנזילות כלומר שיש לו כאב בראש ואינו יכול לגלות ראשו ואם יצטרך להניח תפלה של ראש על הראש עצמו לא יניחם כלל יש להתיר לו להניח תפלה של ראש על כובע דק הסמוך לראש ויכסם מפני הרואים והמניחים בדרך זה לא יברך על של ראש רק יברך על של יד להניח עכ"ל והיתר זה בנוי על דברי הרשב"א שמסתפק בזה כמ"ש אבל להרא"ש אין שום היתר בזה וצ"ע ואולי כיון דאל"כ לא יניחם כלל מוטב להניחם איך שהוא אבל קשה לפתוח היתר כזה ודע דכינה מתה חוצצת וכן כשיש עפר על הראש חוצץ וצריך לנקות מקום התפלין של הראש ומהראוי לחפוף המקום במסרק שיהיה המקום נקי ויש רוצים להחמיר גם כשהשיער גדול מאד ואיני רואה בזה שום טעם דאיזה גבול תתן להשיער ושיער הראש כעצם הראש דמי ואולי אם יש לו בלורית שמסבב גם צדדי השיער של מקום אחר למקום הנחת תפלין בזה וודאי יש חציצה אבל לא השיער הטבעי הגדל במקום זה וכן המנהג פשוט ואין לפקפק כלל בזה:

סעיף טו

ודע דאע"ג דבשל יד אמרו חז"ל לך לאות ולא לאחרים לאות אין הכוונה שמחוייב לכסות השל יד דהכוונה הוא רק במקום לך לאות וכן מפורש במנחות [ל"ז:] וכן להיפך דהשל ראש צריך שיתראה לכולם כדכתיב וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ודרשינן אלו תפלין שבראש אין הכוונה שאסור לכסותם דמותם לכסותם בטלית או בחפץ אחר דלא הקפידה תורה רק על המקום ולכן מי שיש לו מיחוש בראש יכול להניח השל ראש ולכסות עליו איזה כיסוי עליו ועל הראש ביחד וכן פסקו הגדולים:

סעיף טז

איטר יד ימינו אם עושה כל מלאכתו בשמאל מניח בשמאלו שהוא ימין של כל אדם דאצלו הוה יד זו כהה ואם שולט בשתי ידיו דהיינו שעושה בשניהם בכח שוה באופן שאין שום יתרון בשמאלו על ימינו מניח בשמאל ככל אדם אבל כל שיש

יתרון בשמאלו על ימינו מניח בימינו דהיא הכהה אצלו ואם כותב בימינו ושאר כל מעשיו עושה בשמאלו או כותב בשמאל ושאר כל מעשיו עושה בימין י"א שהולכין אחר מעשיו ומניח בהיד התשה בכח אצלו דהיא הכהה אצלו וי"א שהולכין אחר הכתיבה משום דכתיב וקשרתם וכתבתם והיד שכותב בה היא הימין ומניח בהאחרת והעיקר לדינא כדיעה הראשונה [הגר"א סק"ז] דדרשא דיד כהה הוא להלכה משא"כ דרשא דוקשרתם וכתבתם נראה להדיא בש"ס שאינו להלכה [שהרי רב אשי בד' ל"ז. ס"ל הך דיד כהה ועוד דבברייתא פליגי ת"ק ור"י החורם ור"נ ואיהו דריש וקשרתם וכתבתם ואיתא שם דר"י החורם ס"ל כר"נ ודר"י החורם דחו לה ועוד דודאי הלכה כת"ק ואיהו לא ס"ל הך דר"נ]:

סעיף יז

אטר שהניח בשמאל של כל אדם לא יצא ויש חולקין ואינו עיקר ואם האיטר צריך לשאול תפילין מאינו איטר יהפוך המעברתא לצד חוץ ובזה יבא לו הקשר לצד גופו דאלו יניחה כדרכה יהיה הקשר שלא לצד גופו ודבר זה א"א בשום אופן אבל על המעברתא ליכא קפיידא כל כך וכן מי שאינו איטר ששואל תפילין מאיטר יעשה כך ודע דסתם איטר הוא כשנולד כך אבל אדם שהרגיל עצמו להיות איטר יש מחלוקת אם דינו כאיטר אם לאו [עמג"א סק"ט שהביא ממרדכי שני דיעות ודעת הרמ"א בד"מ נראה דהוי איטר וכ"ש אם מן השמים נולד לו חלישות בימינו דכ"ע מודים דהוי איטר ויש מי שאומר דה"ה כשנקטעה ידו ואינו כן דמה ענין זל"ז ודו"ק]:

סעיף יח

אף על פי שיש לאדם מכה במקום הנחת תפילין יניח תפילין כי מקום יש בקיבורת להניח שתי תפילין כי העצם הסמוך לבית השחי מחציו עד הקובד"ו במקום התופח הוא מקום התפילין ואם המכה מגיע עד חציו יכול להניח בחציו שכלפי הגוף כפי מה שבארנו בסוף סעי' ד' [ואין לתמוה על מה שאמר בריש פרק המוצא תפילין [עירובין צ"ה]: מקום יש בראש להניח שתי תפילין והא יש יותר אם כשר בכל העצם דודאי כן הוא אלא דומיא דראש קאמר כדאמר רשב"י מקום יש בראש וכו' ה"נ מקום יש ביד ע"ש ודו"ק]:

סעיף יט

אורך רצועה של יד כדי שתקיף את הזרוע ויקשור ממנה הקשר ותמתח על אצבע האמצעי ויכרוך ממנה על אצבעו ג' כריכות שנים בפרק התחתון ואחד בפרק האמצעי [עמג"א סק"ב שכתב בעליון ולאו דוקא] ויקשור כלומר שיתחב הרצועה באופן שתתקיים ונוהגים העולם לכרוך גם שבע כריכות על היד כנגד שבעה תיבות שבפסוק פותח את ידך וגו' וכתב רבינו הרמ"א בסעי' ח' דאין לכרוך הרצועה על התיטורא כדי לחזקה על היד עכ"ל משום דהתיטורא יותר קדוש מהרצועה ואיך יניח קדושה קלה על קדושה חמורה וכן הוא מנהג האשכנזים אבל הספרדים כורכין ג' כריכות על המעברתא ועושין כמין שיי"ן ואמת שכן כתוב בכוונות ובפרי ע"ח להאריז"ל אבל הגדול מתלמידיו חולק על זה [שהרח"ו בא בחלום לבנו וא"ל שלא יעשה כך כמ"ש הש"ת סק"ט] בשם כמה גדולי ספרד וא"ל שמה שכתוב שמה כן אינו מהאריז"ל אלא מהחברים וכמה ענינים שם כן ע"ש [ומ"ש המג"א בסק"ד דבשעת הנחה יניח עליה הרצועה שלא תזוז עד שיניח השל ראש ע"ש זהו לפי המנהג שהניחו השל ראש קודם הכריכות ולא לפי מנהגינו כמ"ש בס"י כ"ה סעי' י"ח ע"ש]:

סעיף כ

ומקום הנחת תפילין של ראש מהתחלת עיקרי השיער שעל המצח עד סוף המקום שמוחו של תנוק רופס כלומר שהוא רך כשהוא בן שנה [רש"י מנחות ל"ז]. והא דכתיב [דברים ו, ח] בין עיניך למדנו מקרחה דכתיב [דברים יד, א] ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת וקרחה לא שייך בין העינים ממש שהרי אין שם שיער כלל אלא הוא מקום עיקרי השיער והכונה שיונח על המוח כנגד בין העינים ויש להזהיר לההמון על ככה כאשר ראינו בעינינו שרבים נושאים השל ראש חציו על המצח ואוי לאותו בושה כי לא קיימו מצות תפילין מימיהם ומברכים לבטלה ועונשם גדול והסיבה לזה בתפילין הגדולים ורפיון הקשרים וגם רבים טועים לאמר שבמקום שכלות הנחת השיער שם הוא מקום התפילין ואינו כן רק במקום צמיחת עיקרי השיער וראיתי כמה מיראי אלהים שהולכים ומעיינים בכמה בני אדם אם מונח עליהם השל ראש כראוי ואם אינו כראוי מתקנים להיות כראוי ואשרי חלקם ושכרם גדול מאד:

סעיף כא

וצריך שיהיה הקשר מאחורי הראש למעלה בעורף שהוא סוף הגולגולת והוא נגד הפנים וצריך לכיון שתהא השל ראש באמצע הראש כדי שיהיה כנגד בין העינים וגם הקשר יהיה באמצע העורף ולא יטה לא לכאן ולא לכאן וצריך שיהא המקום שבקשר נראה כעין דלית לצד חוץ ולא כאותן שעושין כעין שני דלתין ויזהר שלא יתהפך הקשר וכן בשל יד יש ליזהר שלא יתהפך והשחור שברצועות יהיה לצד חוץ בין בשל יד בין בשל ראש ועיקר הקפיידא במקום שמקיפים הראש והזרוע ובגמ' מצינו שאחד מהאמוראים התענה על זה שנהפך לו פעם אחת הרצועה השחור לצד פנים ואמרו שהתענה על זה ארבעים תעניות [מועד קטן כ"ה]:

סעיף כב

ישלשל הרצועות של ראש לפניו ויגיעו עד הטבור או למעלה ממנו מעט ויש שכתבו דרצועה של ימין עד הטבור ושל שמאל עד החזה ומדינא דגמ' אין שיעור לזה רק שישולשול מעט מלפניו ורוחב הרצועה של יד ושל ראש כאורך שעורה לפחות ובלא העוקץ ואם פחת משיעור אורך הרצועות ורחבן אם אינו מוצא אחרות מניחן כמות שהן עד שימצא אחרות כי אינו מעכב מדינא רק הידור מצוה ואם מותר לתפור הרצועה כשנקרעה יתבאר בס"י ל"ג ותפילין של ראש טוב להיותן גלויים ונראים אבל אינו מעכב כמ"ש בסעי' ט"ו ותלמיד בפני רבו אין דרך ארץ לגלות תפיליו בפני רבו [וכ"מ בר"פ אין עומדין [ברכות ל.]. דרבה לא הרגיש בתפילין דאביי וכן ר"ז בר' ירמיה ע"ש ודו"ק] וכתב רבינו הרמ"א דבשל יד אין להקפיד אם הם גלויים או מכוסים וכן בתלמיד עם רבו עכשיו שאין מניחים אלא בשעת ק"ש ותפלה אפי' תלמיד בפני רבו יכול לגלות אף בשל ראש וכן המנהג שלא ליזהר עכ"ל דכיון דאז חובה להניחם לא שייך התנשאות לפני רבו ורק בשעת הלימוד דאז אינו חובה כל כך יש קפיידא:

ספר חבש פאר על מצות תפילין מאת הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל

הקדמה

...המכשול שרבים נכשלים בהנחת התפלה של-ראש שלא במקומה - וביחוד אצל אותם שתפילה גדולים יותר מדאי , או קטנים יותר מדאי ובזיז כל-שהוא נרחקים ממקומם הראוי - הניע את אדמו"ר שליט"א לצאת בדברים חוצבים להבות אש קודש להוכיח ולהעיר על ערך גדולת קדושת המצוה החביבה של תפא"י וחובת דקדוק קיומה כהלכתה, אז פרסם את הספר המיוחד לזה בשם **חבש פאר** אשר אמנם הדפיסו אז בעולם שמו...ומני אז הספר הקדוש הזה נתחבב כ"כ אצל גדולי הדור ורבים מהם החזיקו בו תמיד, הגאון הנצי"ב זצ"ל החזיק אותו בתוך טליתו ואמר כי מרוב חביבותו אינו יכול להניחו אף ליום אחד, וכמה ספרים של גדולי הדור שנדפסו אחריו מביאים את דבריו להלכה ולמעשה...

הקדמת המחבר

ומצות תפילין החביבה שהיא עוז ופאר לישראל, והיא היא אשר בסגולתה להופיע את האור העליון ממקור חיי כל נשמה, על נשמתנו. רוחנו ונפשנו, על הנשמה הכללית של כנסת ישראל, ועל הנשמה הפרטית של כל הנפש אשר לבית יעקב. **בכל עת אשר מפני רוממות קדושתה היתה מתרופפת בידינו. קמו גואלים עליונים צדיקים יסודי עולם והחזיקו בידי כל כושל, ושבה ונתבצרה נתחזקה ונתקיימה להיות לאור עם קדוש מבון חיי פארו והדרו.**

ובמשך הזמן הגיע הקלקול בעוה"ר ביחש להירום המצוה. מפני שנעזבה ולא נעשתה במאמרה אצל רבים מהמון העם ביחש לתפלה של ראש, שעם כל האזהרה הגדולה של משנה שלמה, (מגילה כד) "נתנה על מצחו הרי זו דרך המינות", נעזב הענין הקדוש הזה. ורבים נותנים את התפלה של ראש, כולה או רובה, או לפחות מקצתה על המצח שלא כדת של תורה, והמצוה נעשית בעוה"ר עי"ז שלא כמאמרה.

פרק א

...ועתה אחינו בשרנו יראי ד' ית' החרדים אל דבריו. אליכם אישים אקרא, כשופר ארים קולי בקול מר צורה. כי רעה גדולה אנחנו עושים על נפשותינו. הנה יש בידינו מצוה אדירה וחביבה, שהקב"ה תלה בה כבודו ית' וכבודנו. והיא עוז לנו. וכמו שדרשו רז"ל...

פרק ב

ומעתה איך לא ימס לבבנו ויהי כמים. ושערות בשרנו איך לא תסמרנה מפחד ד' והדר גאוונו. ומה נענה ביום תוכחה. עת ד' יביא במשפט אותנו כי השלכנו דברי קדשו וכבודו אחרי גוינו. חסנו על כבוד עצמנו אשר מהבל ימעט, ולא התעוררנו לכבוד שמו ית', החי וקיים לעד ולעולמי עולמים. כי רבים מבני עמינו מזלזלים במצות "תפלה של ראש". עיקר הפאר. ושם ד' וכבודו עליה נקרא. וכמבואר בדחז"ל הנזכרים. ומניחים התפילין שלא ככתוב, ומפורש לנו מפי חז"ל (מנחות לז) למשה מסיני "שיהיה במקום שער דוקא", ואם אפילו מקצת מן התיתורא מונה למטה מעקרי השער לא קיים כלל מצות תפילין של ראש, ודומה כמי שקשר תפילין על מתניו או הפשיל לאחוריו. ומצות תפילין של ראש לא קיים כלל. ואם ברך, ברכתו לבטלה ועבר בלאו דלא תשא (ברכות לג). והנה כבר צוחו בזה גדולי עולם, וכבר נדפס קונטרס קטן. "תיקון עולם עם ציורים" - ברם זכור אותו האיש לטוב - אבל בעוה"ר עוד המכשלה לא סרה ורבים מהעם לא הטהרו. ותפליהם על מצח נחותה למטה. ונתתי אל לבי, כי יד הסגנים במעל הזה, הקולר הזה תלוי רק בהנכבדים שבכל אתר ואתר מקהלות יעקב. וביחוד מופלגי התורה. הרבנים ומו"צ, מגידים, ושוחטים, וראשי ישיבות שבכל עיר ועיר. הרואים את המכשלה הרבה. - כבוד שמים המחולל. - ולא חלו ולא זעו. ליותר מעט על כבודם - למען כבודו של מקום ב"ה, לצוות במפגיע על כל איש המוני בהניחו תפילין למטה ממקום עקרי השער. - לתקן המעוות. ולהחזיר עטרת תפארת ישראל למקום הראוי. ואותם שקשר של תפילין שלהם רחב יותר מדאי - הלא עליכם חשובי העדה, וביחוד הרבנים, מוטל - לתקן, או לצוות עכ"פ על עושי רצונכם - לפקח בזה ולתקן; איה יראת ד' ואהבתו המחויבת להיות בלבנו, ואיה אהבת אחינו בני בריתנו כי נתעלם מהם. ובשביל דבר קל הערך ונח לתקן כזה, נניחם ללכת בלא חמדה. וד' ית' יודע כמה הלכו לעולמם ואין בידם מצות תפילין של ראש כל ימיהם, רק עונות ופשעים של ברכות לבטלה (במקום שמברכים על מצות) מדי יום ביומו, ר"ל. ועל מי הקולר תלוי, - אם לא על מי שבידם למחות.

...יראה ורעד הלא תבא בנו אם לא נחיש מפלט לנו. לתקן את המעוות, להוסיף אומץ ולפקח כל איש בבית מדרשו. להזכיר ולהעיר את הנכשלים בבטול מצות תפילין של ראש. ומכניסים עצמם להיות בכלל "פושעי ישראל בגופן" (ר"ה יז) - על לא דבר, ולבנו לא יחרד, ונטמון ידינו בצלחת לאמר - שלום עליך נפשי. הלא, הלילה, נפשנו תחת נפשם, אם לא נעמוד על המשמר כאשר יאתה. ולמי יש בידו למחות בדבר כזה, יותר מרב העיר, האב"ד בכל עיר אשר דבריו נשמעים, ומי לא ישמע לקולו בנתנו צו לתקן כל איש תפילין בראוי. וגם לדרוש ולהעיר ולהעמיד מפקחים בעיר גדולה הדורשת כזאת. ואנה נולך את חרפתינו, אם לא שמרנו את משמרת ד' אשר תחת ידינו בדבר נקל לתקן בזה:

...והנה עצם עיקר הענין. הוא דבר שאינו סובל אריכות כלל לענין דינא, שהוא דבר פשוט שאין בו שום מחלוקת, שכל המניח תפילין של ראש למטה ממקום שער לא יצא. וצריך שיהיה הקצה התחתון למעלה מעט מעקרי השער, שהרי ודאי אי אפשר לצמצם שום ממש לעקרי השער. ומאי שנא מכל התורה כולה דאמרינן (חולין כח ועוד) "אי אפשר לצמצם" אע"פ שיש אומרים (ע"ש ובתוס') "שבידי אדם אפשר לצמצם", מ"מ מי מכניסנו בזה להכניס עצמנו במצוה בזאת. שח"ו האיני זהיר בה כל ימיו, הוא בכלל "פושעי ישראל בגופן" (ר"ה יז) ודעת הסמ"ג ז"ל, שעוד אין הדבר ברור, דגם מי שבטלה פעם א', ג"כ, יחוש לעצמו לשוב אל ד' וירחמהו שלא יהיה ח"ו בכלל "פושעי ישראל בגופן". ואיך נעזוב בידיים דרך סלולה. לתלות היינו על השערה וכמו שאמרו חז"ל (ברכות כד) על פסוק (דברים כח) "והיו חייך תלויים לך מנגד" "זה התולה תפיליו", עם ד'...